

II

STUDIJE I ČLANCI

Borislav Mikulić

MINERVINA SOVA U NOĆI SVIJETA. HEGEL, SCHELLING I MARX U ŽIŽEKOVOJ „VESELOJ NAUCI” DANAŠNJICE

SAŽETAK

Tragom tvrdnje Slavoj Žižeka da je njegova kritika globalnog sadašnjeg svijeta „bliža Hegelu nego Marxu”, a otud i dijalektičkom a ne historijskom materijalizmu, u tekstu najprije prikazujem takav pomak kao ponovno preokretanje Marxovog prevrtanja Hegela u nizu materijalističkih „prevrtanja Hegela” koja od Althussera preko Feuerbacha vode natrag do Schellinga. Na toj pozadini, analiziram opširne reference na Hegelovu metaforu „Minervine sove” u njegovim novim tri ma knjigama iz 2020., posvećenim 250. godišnjici Hegelova rođenja, i to s obzirom na tri „formule pomirenja” apsoluta i sadašnjice (religijskoj, političkoj i seksualnoj) kao i na slične reference u njegovim ranijim „hegelovskim” knjigama. U tekstu argumentiram da Žižekova ideja o „formuli pomirenja” počiva na zamjeni Hegelovog spekulativnog pojma zbiljskog (*Wirkliches*) negativnim pojmom sadašnjeg (*Gegegenwärtiges*), koje je moguće samo kroz napuštanje momenta istine i svodenje Hegelove metafore o „noći jastva” na ideju pred-simboličkog i pred-svjesnog istinskog Ja kasnijeg Schellinga. Posljedica toga je da Žižekova nova „vesela nauka” paratakse – jukstaponiranja vlastitog spisateljskog stila s navodno parataktičkom strukturom Hegelovih spisa – neosnovano zaobilazi Freudovu lekciju o uredničkom radu sna, s jedne strane, i falsificira dijalektički karakter mišljenja, s druge. Ono seže još samo dotle da opravda njegove ekscesivne autonaracije u novijim publikacijama i, u istom aktu, zakriva prešutno napuštanje radikalnokritičkog impulsa za volju užitka u statusu najprodavanije robe u kapitalističkoj industriji izdavaštva koje treba „sve više Žižeka” da bi proizvela sve više potrebe za „još više Žižeka”.

KLJUČNE REČI

Hegel, Marx, Žižek, Minervina sova, realno, radikalna kritika, dijalektika vs. parataksa, seksualnost, izdavačka industrija

Javne intervencije nekih suvremenih filozofa, poput G. Agambena, A. Badioua, S. Žižeka, J. Habermasa i drugih općepriznatih „najutjecajnijih kritičkih mislilaca današnjice”, povodom pandemije koronavirusa 2020. i njezinih društvenih, političkih i kulturnih posljedica, izgledaju danas više kao fantazije filozofije o svojoj moći da se uzdigne iznad stvarnog fenomena nego kao istinski naponi mišljenja pred izazovom kojim su znanosti,

politika i drugi diskursi ostali toliko zatečeni da su počeli stvarati nove mitove, kamuflirane novijim pomodnim terminom 'narativi'.¹ Takav stav o nadmoći filozofije Hegel je u predgovoru za *Osnovne crte filozofije prava* iz 1821., inače ozloglašenom kao krunski dokaz totalitarnog osjećaja nadmoći filozofije nad stvarnošću, nazvao „budalastim”: filozofija nije izvan ni iznad vremena, ona je *dijete svoga* vremena jer je sama zahvaćena vremenom. To je temeljni smisao Hegelova stava, izrečenog na istom mjestu, o filozofiji kao „zahvaćanju svoga vremena u mislima”, a sud o budalastom ùmišljaju filozofa da filozofija „seže preko sadašnjeg svijeta” i da „individuum preskače svoje vrijeme” kao Rhodos iz poslovice, Hegel obrazlaže riječima koje vrijedi ponoviti:

Nesporazumi se tiču upravo tog stava filozofije prema zbilji (...); filozofija, budući da je pronicanje umnog, upravo je time zahvaćanje sadašnjeg i zbiljskog, a ne postavljanje nečeg onostranog koje bi trebalo biti Bog zna gdje – ili pak onog za što svakako znamo reći gdje je, naime u zabludi jednostranog, praznog rezoniranja.²

Istragu o debaklu filozofije pred izazovima sadašnjice, obilježene traumom pandemije koronavirusa, ovdje ću slijediti dalje na upotrebi Hegela u trima knjigama Slavoj Žižeka objavljenim u godini korone, 2020., kad pada i 250. godišnjica Hegelova rođenja. Kvalifikacija 'debakl' ne odnosi se toliko na manjkavosti Žižekovog prezentiranja Hegela ili pojedinih interpretacija, koliko na njegovo zaklinjanje u „Hegelovu formulu pomirenja” – načelo imanencije mišljenja i stvarnosti – koju Žižek uzima za princip svog mišljenja-iz-sadašnjice i radikalne kritike suvremenih prilika. Hegel je, kako znamo, iskazao pomenutu formulu kao „zadaću filozofije”. Tu formulu nalazimo uvijek iznova na retorički najpregnantnijim i misaono najintrigantnijim mjestima. Jedno od njih je ozloglašeni iskaz o „zbiljskom kao umnom” iz uvoda u *Filozofiju prava*: ono što jest, jest um, njegov akt; 'bitak' je ono što se *ima pojmiti*.³ Štoviše, u završnici *Predavanja iz povijesti filozofije* ta formula predstavlja retorički klimaks Hegelove usporedbe dviju netom prohujalih revolucija – francuske političke i njemačke filozofske

1 Vidi moju diskusiju u Mikulić (2021), „Filozofija i posthumanizam u doba korone. Kronika jednog debakla” s daljnjim opsežnim referencama.

2 Prijevod moj. Usp. G. W. F. Hegel (1986), *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, 24: „Es ist eben diese Stellung der Philosophie zur Wirklichkeit, welche die Mißverständnisse betreffen (...); die Philosophie, weil sie das Ergründen des Vernünftigen ist, eben damit [ist] das Erfassen des Gegenwärtigen und Wirklichen, nicht das Aufstellen eines Jenseitigen, das Gott weiß wo sein sollte – oder von dem man in der Tat wohl zu sagen weiß, wo es ist, nämlich in dem Irrtum eines einseitigen, leeren Rasonierens.”

3 Usp. Hegel (1986): 26: „Das was ist zu begreifen, ist die Aufgabe der Philosophie, denn das was ist, ist die Vernunft.” [Kurziv u izvorniku.]

– i ujedno pokazuje da je zadaća suvremene filozofije njezina zadaća od početaka, iskazana elejskom formulom o 'istosti bitka i mišljenja': ono što jest, bitak ili zbiljsko, jest *kao* i *ukoliko* je mišljeno. Jest nije konstativ nego zadaća mišljenja, ideja. Zadaća je filozofije da ozbilji „tu *svoju* ideju”.⁴ To je već dovoljno da na Žižekovom nebu *prezencije* vidimo oblake.

1. Odmicanja, obrtanja i skokovi

Slavoj Žižek – globalno slavljeno kao „najistaknutiji marksistički mislilac današnjice”, kao „hegelijanski filozof, lakanovski psihoanalitičar i angažirani komunist, kome su njegovi živopisni, pustolovni i neortodokсни spisi širokog raspona priskrbili mjesto jednog od najprofiliranijih mislilaca našeg vremena”⁵ – posljednji put se javno zakleo na vjernost Hegelu tako da se odrekao bliskosti s Marxom u notornoj „TV debati stoljeća” s isto tako globalno notornim self-help psihologom Jordanom Petersonom o temi osobne sreće i prednostima kapitalizma pred komunizmom.⁶ Pritom je naveo i razloge: Hegelova filozofija je, za razliku od Marxove koncepcije nužnog razvoja povijesti i eshatološkog cilja samooslobođenja čovječanstva u komunizmu, načelno nekonkluzivna i povijesno otvorena.

Zamjena Marxa za Hegela najprije ne govori mnogo, a najmanje ako se radi o Žižeku. Marx i Hegel nisu notorno bliski samo za općeobrazovanu publiku nego i za anglosaksonsku polovicu filozofskog svijeta, tako da se „biti bliže” jednom ili drugom obično svodi na pitanje, koliko spekulacije ima u materijalizmu jednog ili idealizmu drugog. Ipak, Žižekovo odmicanje od Marxa za malo obavještenije uho ne odzvanja samo kao čudnovat uzmak od marksovskog materijalističkog eksternalizma društvenih uvjeta natrag ka hegelovskom imanentizmu konceptualnih formi zbilje, nego kao ponovno okretanje jednom već okrenute filozofije naopako. Ovaj put, Marxove.

Žižekova zamjena Marxovog navodnog eshatološkog determinizma povijesti otvorenosću Hegelove filozofije ne računa, naravno, sa suprotnošću idealizam-materijalizam, nego se oslanja na dijalektiku kao zajedničku osovinu, na kojoj se Hegelova i Marxova teorija vrte u suprotnim smjerovima. Razlučivanje same dijalektike od suprotnosti idealizam-materijalizam ima dakako značajnu karijeru u povijesti „prevrtanja Hegela” u marksizmu, počevši od Althussera koji je uzeo Marxa za riječ i sâmu dijalektiku

4 G. W. F. Hegel (1971), *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie*, III (Abschnitt iii. Neuste deutsche Philosophie): 314. [Vidi G. V. F. Hegel (1975), *Istorija filozofije* III, 415.]

5 Vidi npr. bilješku o piscu u Žižek (2016), *Antigone*: 33.

6 Snimka tv-debate dostupna na <https://www.youtube.com/watch?v=L62NS4kEs54>. Za prikaz i komentar v. npr. S. Marche (2019), „The 'debate of the century'”.

za predmet obrtanja, a ne idealizam: problem nije priroda objekata, idealnih ili realnih, nego se tiče naravi same dijalektike, odnosno „transformacije njezinih struktura”.⁷ Istina je, međutim, da je Marxova doslovno točna formulacija o „obrtanju dijalektike” toliko neodređena da se može čitati na razne načine i postaje gotovo neuhvatljiva. Dok s jedne strane Marx tvrdi da je njegova dijalektička metoda „direktno suprotna Hegelovoj”, s druge strane Hegelova dijalektika ima „racionalnu jezgru i revolucionarni karakter”.⁸ On se oslobađa od vanjske idealne pojave, te „mistične ljuštore”, tako da se Hegelova filozofija preokrene s idealističke glave na realističke noge ili – kako Marx *također* formulira u istoj rečenici – *iznutra prema vani*, tako da umjesto idealističke vanjštine vidimo racionalnu nutrinu. Iako se Marxova fraza najčešće shvaća i prevodi kao okomito prevrtanje s glave na noge, to je samo jedna strana i polovično čitanje metafore. Marx u istoj rečenici uvodi i drugu upotrebu izraza *umstülpen*, prevrtanje iznutra-van, poput postave kaputa.⁹ No, dovoljno je jasno da „prevrtanje dijalektike” kod Marxa podrazumijeva premještanje dijalektike iz medija idealnog bitka u medij materijalnog, poput željeza iz vatre u vodu, i to je ostalo važiti od ranog Marxa iz *Ekonomsko-filozofskih rukopisa* 1844. sve do drugog izdanja *Kapitala* 1873.¹⁰ Žižekovo pomicanje težišta dijalektičkog odnosa između Marxa i Hegela ka ovom drugom – što znači: od materijalizma u kojem je svijest uvjetovana historijskim bitkom ka idealizmu u kojem je eksterni bitak-po-sebi misaono „ukinut” u bitak po-sebi i za-sebe – mijenja sam odnos. Naravno, ne tako da sad iz mistične ljuštore Marxove nadolazeće

7 Vidi raspravu u „Contradiction et surdétermination” u Althusser (1965/2005): 87–108, osob. 91. Također, „Sur le jeune Marx” (isto, 70), gdje Althusser, preuzimajući Engelsonu interpretaciju, shvaća prevrtanje (*renversement*) kao „postavljanje na noge, ispravljavanje nečeg što je naopako („la remise sur ses pieds”, „une remise à l’endroit de ce qui était à l’envers”). Također u Althusser (1965/1996), „Du ‘Capital’ à la philosophie de Marx”, osob. bilj. 9, str. 23–24. Za dugu povijest „prevrtanja Hegela” u marksizmu v. noviju diskusiju Herberg-Rothe (2002), osob. 3–4.

8 Vidi pogovor za 2. izdanje *Kapitala* I iz 1873 (MEW 23, 18–28). Isto je Marx izrazio ekstenzivnije u završnici *Ekonomsko-filozofskih rukopisa* iz 1844., „Kritika Hegelove dijalektike i filozofije uopće” (MEW. Vidi oboje u Marx (1979), *Glavni radovi Marxa i Engelsa*).

9 Točna formulacija u Marx (1962), 27 [MEW 23] glasi: „Sie steht bei ihm auf dem Kopf. Man muss sie umstülpen, um den rationellen Kern *in* der mystischen Hülle zu entdecken.” („Ona [dijalektika] kod njega stoji na glavi. Mora se prevrnuti da bi se otkrila racionalna jezgra *u* mističnoj ljušturi” (prijevod i kurziv moj). Usp. Marx (1987), 709.

10 Althusser (1965/2005) naziva to premještanje „izlučivanjem” [*extraction*] dijalektike iz idealnog supstrata kod Hegela i sam na nekoliko mjesta (89, 92, 103. i dr.) pokušava izoštriti smisao razlikovanja između obrtanja dijalektike i obrtanja idealnog predmeta u materijalni, ali oni se daju razlučiti samo pojmovno-analitički, ali ne i stvarno. Ostaje naime pitanje, što bi bila „direktna suprotnost dijalektici” a da to ne bude neka od metafizičkih metoda, poput pozitivističkog objektivizma koji Althusser i sâm odbacuje.

budućnosti u komunizmu ponovo dobijemo pojmovni idealizam kao bijeg mišljenja od stvarnosti. U fokusu je sad upravo onaj „stav filozofije prema zbilji”, koji Hegel identificira kao „predmet nesporazuma”, a Žižek ga naziva „formulom pomirenja”.

Budući da je upravo taj *spoj* „bitka” i „svijesti” tražio i Marx, samo iz „prevrnute” perspektive, Žižekov manevar najprije nalikuje na vertikalno prevrtanje revolucionarne dijalektike između Marxove i Hegelove polovice, poput pješčanog sata. Jediní sadržaj u toj napravi, pijesak, otjelovljuje čist kvantitet naprosto i reprezentira materiju kroz njezinu agregatnu formu, proces, protok, curenje, prizor izbistrene stvarnosti u apstraktnoj čistoći, filter kroz koji se racionalna jezgra Hegelove dijalektike oslobađa iz lošeg idealizma povijesnog napredovanja pojma i pretvara u imanenciju mišljenja samoj stvarnosti. Pitanje je, dakako, je li pretakanje pijeska, taj prizor bitka kao čistog kretanja, ono što osigurava revolucionarnost Žižekovog obrtanja Marxa, kao što je Marx vjerovao da sâma Hegelova dijalektika omogućuje revolucionarni prevrat idealizma historije u historijski materijalizam, samo ako se ideelna vanjska strana tog kaputa prevrne na racionalnu postavu. Što je ulog tog novog Žižekovog prevrtanja Marxa i u čemu se sastoji njegova „hegelovska formula pomirenja” apsoluta i sadašnjice?

Ključ za tu tajnu ne moramo tražiti „dokazujući radikalno, *ad hominem*”, kako je to zahtijevao još mladi Marx u uvodu spisa „Prilog kritici Hegelove filozofije prava” iz 1843., misleći pritom na Hegela i „stav filozofije prema zbilji” općenito.¹¹ Dovoljno će biti ako dokazujemo „*ad personam*”, tj. kako se radikalni kritičar današnjice predstavlja javno. Mogući odgovor nudi sam Žižek kad u novim knjigama posvećenim Hegelu iz 2020. napadno više nego u ranijim radovima, ali i konzistentnije, raspravlja o vlastitom stilu mišljenja. Odgovarajući time indirektno na odranije poznate akademske kritike na račun slabosti svojih radova, poput proizvoljnosti i proturječja¹², koje očito još uvijek odzvanjaju, Žižek sada naziva svoj stil „skokovitim mišljenjem-iz-sadašnjice”.¹³ Pritom se oslanja na Hegelovu figuru „skakanja preko Rodosa” koja metaforički izražava konkretizam filozofskog mišljenja kroz vezanost za događaje svoga vremena nasuprot uvriježenoj pretpostavci o tome kako filozofija istrajava u općostima i apstrakcijama, u obećanju

11 Marx (1976), MEW Bd. 1, 385: „Theorie (...) demonstriert *ad hominem*, sobald sie radikal wird. Radikal sein ist die Sache an der Wurzel fassen. Die Wurzel für den Menschen ist aber der Mensch selbst”. [„Teorija (...) dokazuje *ad hominem* čim postane radikalna. Biti radikalna znači zahvatiti stvar u korijenu. A korijen čovjeka je čovjek sâm.” Usp. Marx (1979): 385.]

12 Žižek, Slavoj (2003), „A Symptom—of What?”; v. moju diskusiju u Mikulić (2013), „Perverzija i metoda”.

13 Vidi Žižek (2020c), *Hegel in A Wired Brain*: 24–25. (Vidi diskusiju ovdje dalje.)

sreće, slobode, ljubavi itd. Umjesto toga, filozof mora misliti kroz *sada* i *ovdje*. Osim što su svaka na svoj način prizori mišljenja današnjice, u dvjema je posebna pažnja posvećena metafori „Minervine sove” kakva nije viđena ni u Žižekovim „najhegelijanskijim” knjigama od *Tarrying with the Negative* iz 1993. do *Less Than Nothing* iz 2012. ni kasnije.

2. Žižek u noći ničega: „šelingovanje” Hegela

Prva od triju knjiga izašla je već u rano proljeće 2020. u kojoj je Žižek pre-radio, dopunio i oknjižio svoje trenutačne medijske reakcije na prve intelektualne i političke zaplete oko nove pandemije. Riječ je o zbirci kratkih eseja s aktualnim povodom pod editorskim naslovom u medijskom stilu „prijelomne vijesti”, *PANDEMIC! Covid-19 Shakes the World*.¹⁴ Međutim, urgentni duktus naslova jedva da odgovara karakteru cjeline. Knjižica sadrži samo glavni tekst pojedinih eseja, tiskan krupnim slogom, bez referenci na prethodne objave ili na druge publikacije. Taj komad autorske intime, poput časoslova za sekularnu publiku, do tada posve netipičan za Žižeka, nudi akademski obrazovanoj čitalačkoj publici, izmučenoj socijalnom fragmentacijom na obitelji i izolacijom pojedinaca u pandemiji, ne samo intelektualno zadovoljenje tumačenjima ovog ili onog aspekta pandemije nego i duhovnu i emotivnu utjehu da preživljene patnje od koronavirusa nisu bile uzaludne.¹⁵ Povrh svega, knjižica je sublimnim tonom zavještena Hegelu u posve neobičnom obliku Žižekove reciklaže Hegela. Naime, zbirku otvara uvodni metakomentar o poznatoj stilskoj figuri iz retorički upečatljivih fragmenata „mladog Hegela” o „tajnovitoj ljudskoj prirodi”.

To mjesto, koje Žižek u novom bestselleru citira skraćeno za potrebe popularne knjižice, kod Hegela u *Jenskim predavanjima o filozofiji duha 1805–1806* glasi:

Čovjek je ta noć, to prazno ništa, koja u svojoj jednostavnosti sadrži sve – bogatstvo beskonačnog broja predodžbi, slikâ, koje mu nisu upravo na umu ili pak nisu ništa osim prisutne. To – noć, nutrina prirode koja tu opstoji, čisto sopstvo, u fantazmagorijskim predodžbama – posvemašnja je noć; ovdje odjednom izbija krvava glava, tamo neki drugi bijeli lik, i isto tako nestaje. – Tu noć ugledamo kad gledamo čovjeku u oko, u nutrinu noći koja postaje *strašna* – tu visi noć svijeta pred nama.¹⁶

14 Vidi Slavoj Žižek (2020a). *PANDEMIC! COVID-19 SHAKES THE WORLD*. Dio teksta koji slijedi donosi reduciranu završnicu eseja „Debakl filozofije” (Mikulić 2021).

15 Za ilustraciju takve recepcije v. Green Whitcomb (2020).

16 Usp. G. W. F. Hegel (1987), *Jenaer Systementwürfe* III: 187: „Der Mensch ist diese Nacht, dies leere Nichts, das alles in ihrer Einfachheit enthält – ein Reichtum unendlich vieler Vorstellungen, Bilder, deren keines ihm gerade einfällt, – oder die nicht[s] als

U knjižici *PANDEMIC!* Žižeka ne interesira toliko porijeklo Ja iz pred-subjektivne „noći ničega” koliko retorički snažan opis ljubavi: ona nije izraz poznavanja i bliskosti, nego zagonetke kakvu susrećemo samo „dubokim pogledom u oči drugog”. Na taj motiv nailazimo uvijek iznova u Žižekovim publikacijama.¹⁷ Međutim, tu spektakularnu i jedva prozirnu metaforu „noć jastva” („noć sopstva”, „noć ničega”, „noć svijeta”) Žižek je ranije interpretirao opsežno u knjizi *The Ticklish Subject* iz 1999. kao pred-subjektivni (ne-svjesni) višak apsolutnog subjekta kod Fichtea, Hegela i Schellinga, u kojem je sadržana spekulativno-idealistička prerada Kantove „moći uobrazilje”.¹⁸ Zato važnost ove metafore nije ograničena kontekstom sentimentalnog uvoda u Žižekov časoslov za doba korone, iako upravo tu djeluje spektakularno.

Nije, dakako, sporno da figura „noć jastva” doista snažno obilježava Hegelovo jensko razdoblje.¹⁹ Ali ona nipošto nije samo Hegelova mladenačka misaona figura, nego predstavlja retorički snažan *stajajući termin* cijele *sistemske filozofije* od početaka sve do zadnjih publikacija 1830. „Noć jastva” imenuje slikovito, jezikom religijske mistike, pojam nerazlučenog identiteta koji Hegel upotrebljava *kritički* prema koncepciji jednostavnog i neposrednog identiteta apsolutnog Ja na različitim mjestima i razinama svog opusa.

Drugo i svakako poznatije mjesto nalazi se upravo u *Fenomenologiji duha*, kojom kulminira jensko razdoblje, u završnici poglavlja o objavnoj religiji, gdje nalazimo kritički prikaz „apstrakcije božanske biti” u kojoj „nesretna svijest ima osjećaj da je umro sâm Bog”. Hegel piše:

Taj kruti izraz izraz je nutarnjeg jednostavnog znanja sebe, povratak svijesti u dubinu noći onog Ja=Ja, koja više ne razlikuje i ne zna ništa osim sebe.²⁰

---

gegenwärtige sind. Dies die Nacht, das Innere der Natur, das hier existiert – reines Selbst, – in phantasmagorischen Vorstellungen ist es rings um Nacht, hier schießt dann ein blutig Kopf, – dort eine andere weiße Gestalt plötzlich hervor, und verschwindet ebenso. – Diese Nacht erblickt man, wenn man dem Menschen ins Auge blickt – in eine Nacht hinein, die *furchtbar* wird, – es hängt die Nacht der Welt hier einem entgegen”.

17 Vidi npr. raniji autokomentarski intervju u Žižek (2004), „On Divine Self-limitation and Revolutionary Love”: „The key point for me is that Hegelian statement which I make all the time, which is that what dies on the cross is not a finite representative of God, but the God beyond himself (...) Here it can be said also why Christianity is the religion of love. It's a positive ontological constituent of love: you only love someone who is an abyss, whom you don't know (...) Love always means (...) it should be a lacking in perfect being, but at the same time a being with an impenetrable excess. There is no love without this.”

18 Žižek (1999): 29–30. Interpretacija se proteže na prve dvije cjeline knjige, Part. I. The Night of the World i Part II. The Hegelian Ticklish Subject.

19 Vidi Harris (1984), *Hegel Development: Night Thoughts, Jena 1801–1806*.

20 Usp. Hegel (1970), *Phänomenologie des Geistes* (VII. C. „Die offenbare Religion”): 572: „Dieser harte Ausdruck ist der Ausdruck des innersten sich einfach Wissens, die

Žižek je ovo mjesto iz završnice *Fenomenologije* o „povratku svijesti u dubinu Ja=Ja” komentirao u knjizi *Tarrying With the Negative* iz 1993. braneći Hegela od interpretacija prema kojima se „u zatvorenoj ekonomiji njegovog idealizma gubitak Boga automatski preokreće u nov pozitivitet samo-identičnog subjekta-supstancije”. Razlažući „dublji paradoks” tog preobrtanja, Žižek objašnjava Hegelovo „lukavstvo uma” u povijesti koje nam navodno kazuje da se ono što Hegel zove subjektom nalazi negdje „prije” apsolutnog Ja iz Fichteove jednadžbe Ja=Ja.²¹ Međutim, iz čudnovatih razloga, Žižek kasnije, u knjizi *The Ticklish Subject* iz 1999., ne identificira „noć jastva” u *Fenomenologiji* na citiranom mjestu, nego je vidi u *Predgovoru*, iako se sama fraza tamo uopće ne pojavljuje, ali zato Hegel, prema Žižeku, „ne izriče pohvalu spekulativnom umu, nego razumu”, i to „protivno svim očekivanjima”.²² Istina je, međutim, da Hegelova pohvala razumu u predgovoru *Fenomenologije* sadrži daleko više od pohvale razumu – ona izriče opasku o *jednostranosti razuma*, a istinski život duha opisuje kao „čarobnu moć” kakvu razum ne posjeduje, naime „da ono negativno preokreće u bitak”. To slavno mjesto o „životu duha koji ne zazire od smrti”, koje Žižek – zaista protivno svim očekivanjima – previđa, glasi:

On dobiva svoju istinu samo time što u toj apsolutnoj razdrtosti nalazi sama sebe. On nije ta moć kao pozitivno, koje odvraća pogled od negativnog, kao kad o nečemu kažemo, to nije ništa ili je lažno, i kad završimo s time, prelazimo na bilo što drugo; nego, on je ta moć samo time što gleda u lice onom negativnom, što se zadržava pri njemu. To zadržavanje je čarobna sila koja ga preokreće u bitak. – Ona je isto što je naprijed nazvano subjektom (...).²³

Rückkehr des Bewußtseins in die Tiefe der Nacht des Ich = Ich, die nichts außer ihr mehr unterscheidet und weiß”.

21 Žižek (1993) „Subjectivity and Grace”: 170: „The commonplace reproach to Hegel is that, in the 'closed economy' of his idealism, this loss reverts automatically into the new positivity of the self-identical Subject-Substance. But we must be particularly careful not to miss the paradox of this inversion. Hegel is here quite clear and unambiguous: what dies in this experience of the return into the night of the I = I is ultimately Substance itself, i.e., God qua transcendent agency which pulls the strings behind the stage. What dies is thus precisely God qua Reason” (170).

22 Vidi ekstenzivan citat u Žižek (1999): 31.

23 Prijevod moj, v. Hegel (1970): 36: „Er gewinnt seine Wahrheit nur, indem er in der absoluten Zerrissenheit sich selbst findet. Diese Macht ist er nicht als das Positive, welches von dem Negativen wegsieht, wie wenn wir von etwas sagen, dies ist nichts oder falsch, und nun, damit fertig, davon weg zu irgend etwas anderem übergehen; sondern er ist diese Macht nur, indem er dem Negativen ins Angesicht schaut, bei ihm verweilt. Dieses Verweilen ist die Zauberkraft, die es in das Sein umkehrt. – Sie ist dasselbe, was oben das Subjekt genannt worden (...)”.

Konačno, treće mjesto s figurom „noć jastva”, koje Žižek uopće nema u vidu, nalazimo u „predpojmu” znanosti logike u *Enciklopediji filozofskih znanosti*. Ono je jasnije i svakako prozaičnije nego u *Jenskim spisima*, ali ništa manje slikovito. Izrečeno je na vrhuncu Hegelove karijere, u 3. izdanju *Enciklopedije* iz 1830., kratko prije smrti od posljedica kolere u Berlinu 1831:

Ja je ta praznina, receptaculum za sve i sva, za koje sve jest i koje u sebi čuva sve. Svaki je čovjek cijeli svijet predodžbi pokopanih u noći Ja.²⁴

Osim što vidimo da je riječ o stajaćoj figuri Hegelovog diskursa filozofije uopće, ovo treće mjesto iz *Logike* u *Enciklopediji* zahtijeva da pogledamo točnije natrag u ishodišni tekst *Jenskih predavanja o filozofiji duha*. U uvodnim pasusima koje Žižek, opet protivno svim očekivanjima, izostavlja iz svih svojih referenci na to mjesto, vidimo da Hegelov ishodišni pojam uopće nije Ja, nego duh, i da „noć” zapravo imenuje „bitak”. Bitak je istinski *problem*:

Bitak je forma neposrednosti, ali bitak treba biti postavljen u svojoj istini (...)

Duh polazi od bitka i postavlja ga u sebi kao nešto ne-bivajuće, kao nešto općenito ukinuto, tako da je duh predodžbena moć uobrazilje uopće. – Duh je sopstvo protiv sebe. – On sam je najprije zrenje; to sâm on stavlja sebi nasuprot, ne predmet, nego njegovo zrenje mu je predmet (...) – Iz toga zrenja duh istupa i gleda svoje zrenje, tj. predmet kao svoj; predmet ukinut kao bivajuće, sliku. U zrenju je duh slika – za sebe kao svijest on je bitak, odvojen od Ja; – ali za nas jedinstvo obojeg. Ono postaje za sam duh – on je po sebi i za sebe; u zrenju je duh najprije samo ono po sebi, ali on to dopunjuje onim za-sebe, negativitetom, odvajanjem od posebnosti i vraća se u sama sebe – i predmet mu je njegovo prvo sopstvo; slika, *bitak* kao *moj, kao ukinut*. Ta slika pripada njemu (...). Ona je pohranjena u njegovom blagu, u njegovoj noći – ona je nesvjesna, tj. nije izložena predodžbi kao predmet.²⁵

24 Usp. G. W. F. Hegel (1986), Erster Teil. Wissenschaft der Logik, § 24, *Dodatak*: „Ich ist diese Leere, das Receptakulum für alles und jedes, für welches alles ist und welches alles in sich aufbewahrt. Jeder Mensch ist eine ganze Welt von Vorstellungen, welche in der Nacht des Ich begraben sind” (83).

25 Hegel (1987), *Jenaer Systementwürfe III*: 186: „(...) Seyn ist Form der Unmittelbarkeit, es soll aber in seiner Wahrheit gesetzt werden (...) [Der Geist] geht von diesem Sein [aus] und setzt dasselbe in sich als ein nichtseyendes, als ein aufgehobnes überhaupt, so ist er vorstellende Einbildungsfafft überhaupt – Er ist das Selbst, gegen sich selbst. – Er selbst ist zuerst Anschauen; diß Selbst stellt er sich entgegen – nicht den Gegenstand, sondern sein Anschauen ist ihm Gegenstand, d.h. der Inhalt der Wahrnehmung als der seine (...) – Aus diesem Anschauen tritt der Geist heraus und schaut sein Anschauen an, d.h. den Gegenstand als den seinen; den Gegenstand aufgehoben als seyendes, das Bild. Im Anschauen ist der Geist das Bild – für ihn als Bewußtseyen ist er ein Seyn, abgetrennt

Odatle vidimo s dovoljnom jasnoćom da ni za ranog ni za kasnog Hegela, od *Jenskih spisa* i *Fenomenologije* preko *Logike* sve do posljednje verzije *Enciklopedije filozofskih znanosti* ne postoji nikakav žižekovski paradoks. Za Hegela je ishodišni problem *pitanje bitka*. Žižekov navodni „subjekt prije subjekta”, noć u kojoj se Ja ne razlikuje u sebi jer ne zna ništa drugo osim sebe, za Hegela je već *instanca* duha koji *uopće počinje* tako da ukida neposrednost bitka u sebi, da ga pretvara u ne-bivajuće, negirano, ukinuto naprosto. Bitak, koji je nešto odvojeno od Ja, jest ta noć; sopstvo ili Ja je noć zato što je *ukinuti bitak*; noć pripada duhu: njegova vlastita nesvjesna slika. Bitak će samo aktom duha „zadobiti svoju istinu”, tj. postati moment u jedinstvu sa Ja. To postajanje jedinstva bitka i Ja u duhu povijest je pretvaranja duha po sebi u duh za sebe.

Ta misao posve je jasno artikulirana u ranim i kasnim Hegelovim spisima. Ja „prije” subjekta samo je apstrakcija i praznina svijesti, „prostor”, „receptaculum za sve i sva”, beskonačni indiferentni „trezor” od predodžbi i fantazija nakupljenih poput nagominalog blaga svoga „posjednika”, u „noći pohrane” („Nacht der Bewahrung”). Međutim, to Ja *prije* sinteze bitka nije *zbiljsko* ili *istinsko* Ja. Duh, koji je „inteligencija” i „predodžbena moć uobrazilje uopće”, može biti neko Ja prije sinteze samo zato što je *sâma sinteza*: sam duh je njezin prvi akt, samoodnošenje: on „postavlja bitak u njegovoj istini” zato što time uopće uspostavlja sebe. Smisao Hegelove kolosalne rečenice „duh je sopstvo protiv sebe” upravo je to: duh je *od početka* tu kao akt *negacije ili ukidanje neposrednosti* bitka uopće. Apsolutno Ja nije identitet sa sobom, nego sopstvo protiv sebe. Ta razlika ili razdrtost je duh.

Na takvoj pozadini, metafora „noći jastva” ne samo da nije literarni romantički eksces „mladog Hegela”, kako se doima iz Žižekova sentimentalno intoniranog uvoda o bezdanom porijeklu ljubavi u knjižici o koroni. Kao stajaća figura cijele Hegelove filozofije, on dobiva na sistematskom značenju ako ga prepoznamo kao moment u recepciji Hegela koja je odlučila o tokovima filozofije sredinom 20. stoljeća, koju ovdje mogu apostrofirati samo usput. Radi se o kritici romantičko-egzistencijalističkog čitanja istog motiva iz Hegela u komentarskoj recenziji L. Althussera „Čovjek, ta noć” [„L’homme, cette nuit”] iz 1947. povodom izlaska knjige Alexandra Kojèvea *Uvod u čitanje Hegela*: Hegelov stav da je „supstancija *također* i

---

von dem Ich; – aber für uns Einheit beyder. Diß wird für den Geist selbst – er ist an und für sich; im Anschauen ist er nur erst an sich, er ergäntzt diß durch das für sich, – durch die Negativität, Abrennung des Ansich, und geht in sich zurück – und sein erstes Selbst ist ihm Gegestand; das Bild, das Seyn als meines, als aufgehobnes. Diß Bild gehört ihm an, er ist im Besitz desselben, er ist Herr darüber; es ist in seinem Schatze aufbewahrt, in seiner Nacht – es ist bewußtlos, d.h. ohne als Gegenstand, vor die Vorstellung herausgestellt zu seyn.”

subjekt” Kojève čita samo „kao pola jabuke”, samo kao subjekt, dok je cijela Hegelova pozicija „pomirenje supstancije i subjekta u apsolutnoj istini”.²⁶

To je nevidljiva scena na kojoj Žižekovo romantičko čitanje Hegelove rečenice „Čovjek je ta noć” i cijele metafore „noć ničega” izvodi svoj koževljeviski ples oko „pola jabuke”: noć ničega je samo noć subjekta, ali ne i noć bitka. Premda Hegel frazom „noć Jastva” iskazuje obrtanje koncepcije jednostavnog pozitivnog identiteta Jastva s kritičkom funkcijom u religiji (Bog) i u filozofiji (fichteovsko Ja=Ja), bilo da je shvaćeno apsolutno ili individualno, Žižek će taj temeljni smisao ponavljati u figuri „noć svijeta” kao zajednički slogan romantičke kritike Kantove ideje „produktivne uobrazilje” i izjednačiti njezinu ulogu u tvorbi subjektivnosti kod Fichtea, Hegela i Schellinga.²⁷ Zato će, sukladno tome, i Fichteovu formulu Ja=Ja tumačiti kao hegelovsku figuru konačnog jastva koje izmiče apsolutnom Jastvu i koje se javlja u „oku drugog”.²⁸

Međutim, za Hegela, kako to jasno iskazuju *Jenski spisi* prije *Fenomenologije*, Ja prije svojih diferencijacija je već Duh, Ja diferencirano na Ja i sebe, iako apstraktno i prazno. Ja koje izmiče bilo kakvoj odredbi može za Hegela biti samo svijest utonula u neposredni identitet sa svojim sadržajima Ja=Ja. To je noć schellingovskog apsoluta shvaćenog kao početak ili – kako će Hegel reći u predgovoru *Fenomonologiji* – „noć u kojoj su, kako se obično kaže, sve krave crne”.²⁹ Umjesto toga, apsolut se mora moći prikazati *kao rezultat*.

Karakteristično, kao što zaobilazi uvodne pasuse *Jenskih predavanja*, Žižek jednako ignorira raskol između ranog Hegela i ranog Schellinga u predgovoru *Fenomenologije*. U posebne Žižekove razloge toga zaobilaženja ovdje ne moramo dalje ulaziti, izrekao ih je za nas kasni Schelling na najjasniji mogući način. U predavanjima u Münchenu *O povijesti novije filozofije*

26 Althusser (1947/1994): 242: „Pendant un siècle, on a retenu de Hegel la Substance. Alexandre Kojève nous rappelle que la Substance hégélienne est *Sujet*. C’est couper Hegel comme une pomme, et renoncer à joindre les morceaux. Si l’on veut saisir la totalité hégélienne, il faut entendre que ‘la Substance est *aussi* Sujet’, que la totalité est donc la réconciliation de la Substance et du Sujet, qui coïncident dans la vérité absolue.”

27 Žižek (1999): 29–30; Žižek (2012): 353.

28 Žižek (2012): 149–150: „The Fichtean subject is not the overblown Ego = Ego as the absolute Origin of all reality, but a finite subject thrown into, caught up in, a contingent social situation forever eluding mastery.”

29 Hegel (1979): 22: „Dies eine Wissen, daß im Absoluten alles gleich ist, der unterscheidenden und erfüllten oder Erfüllung suchenden und fordernden Erkenntnis entgegenzusetzen oder sein *Absolutes* für die Nacht auszugeben, worin, wie man zu sagen pflegt, alle Kühe schwarz sind, ist die Naivität der Leere an Erkenntnis.” [„Suprotstaviti to jedno znanje, da je u onom apsolutnom sve isto, spoznaji koja razlikuje, koja je ispunjena ili traži i zahtijeva ispunjenje, ili pak prikazati svoje apsolutno kao noć u kojoj su, kako se obično kaže, sve krave crne, naivnost je praznine na spoznaji.”]

iz 1833/34. te u berlinskim predavanjima pod naslovom *Uvod u filozofiju objave ili utemeljenje pozitivne filozofije* iz 1841/42. (koja su već anticipirana u predavanjima *Utemeljenje pozitivne filozofije* iz 1832/33. u Münchenu), Schelling je izrijeком odbacio svoj rani prikaz apsoluta i prirode kao „grešku” – naime, da „ono pozitivno nije postavljeno izvan sebe”.³⁰ Hegel ju je samo „usavršio”, tako da je ono pozitivno, bitak, pretvoreno u negativitet, ukinuto u duhu, „postavljeno u istinu”. Dok ono kod Hegela čini povijest postajanja duha po sebi duhom za sebe, Schelling se odrekao te rane greške, tako da je onaj istinski pozitivni, neposredni, pred-sintetički bitak postavio „izvan sebe”, učinio ga principom svoje pozitivne filozofije i prikazao kao „čistu zbilju” (*reine Wirklichkeit*), onu „koja prethodi svakoj mogućnosti” i od koje „mora početi sve što želi dospjeti do zbilje”. Suprotno tome, izvodi Schelling, „ono što jednom počne u mišljenju, kao kod Hegela, može napredovati samo u pukom mišljenju i nikada dospjeti dalje nego do ideje (...) Početak mišljenja sâm još nije mišljenje.”³¹

Odatle vidimo da „bezdan nesvjesnog”, koji Žižek smješta između istinskog Ja prije sinteze i subjekta, tj. Ja poslije sinteze, zapravo leži između Schellinga i Hegela. Sentimentalna verzija tog najtvrdog jezgra spekulativnog njemačkog idealizma u obliku „zagonetke ljubavi”, sentimentalno evocirane u knjižici *PANDEMIC!*, može doduše poslužiti kao još jedan žižekovski bestseller za produženo ostajanje u krevetu u doba korone, ali ona ima i svoju drugu, manje poetičnu, taktičku stranu. Ona samo još jednom zakriva manevar u kojem Žižek, bez riječi komentara, preko engleskog izraza *prezentno, prisutno*, tretira Hegelov složeni pojam *zbiljskog* (*Wirkliches*) ili *istinskog sadašnjeg* (*wahrhaftig Gegenwärtiges*) kao jednostavni pojam Schellingovog *zbiljskog* „prije svake mogućnosti” kao *neposredno pozitivnog*, kao *bitka naprosto*. Tako masa predodžbi „svega i svačeg” u Jastvu, koje nisu svjesne, u noći Žižekovog Ja postaje *zbiljsko* ili *istinsko* Ja. Žižek je naziva „pred-sintetičkim mnoštvom” ili „imaginacijom u svom najsilovitijem obliku”.³²

Suprotno tome, ni prezencija fantazmagorijskih predodžbi, koje za Hegela „nisu ništa osim što su prisutne”, u Schellingovu presubjektivnom Ja ni neposredno jednostavno sebe-znanje u Fichteovu Ja=Ja ne pripada za Hegela *zbiljskom* Ja. *Zbiljsko* Ja može biti samo duh koji je samoodnošenje kroz *postavljanje* bitka (svojih sadržaja ili „stvari koje *jesu*”) u *istinu*, i time, od početka, *sintetiziranje samog sebe* u jedinstvo Ja-i-bitka. Ono „*zbiljsko*”

30 Vidi Schelling (1996), *Berlinska propedeutika*, 75. [Schelling (1985), SW II. 3, 88]. Usp. i poglavlje o Hegelu u Schelling (1993), *Minhenska propedeutika*.

31 Prijevod moj, v. Schelling (1985), SW II. 3, 162.

32 Vidi npr. Žižek (1999): 33: „imagination at its most violent, as the activity of disrupting the continuity of the inertia of the pre-symbolic 'natural' Real”.

ili istina na Jastvu „prije sinteze” može za Hegela biti samo to da ono *već* jeste duh. Postavljanje bitka u njegovu istinu jezični je autoperformativni akt ili sàmo-označavanje duha kao 'Ja' koje tako stvara diferenciju unutar sebe, ali ne kao nov moment udvostručenog identiteta (filozofskog: „Ja sam Ja”, ili religijskog: „Ja sam onaj koji jesam”), nego *kao negacija* neposrednosti. To je „razdrtnost” koju Hegel izražava frazom „sopstvo protiv sebe”: *Ja sam onaj koji oduvijek nisam Ja*. Taj *negativni karakter* diferencijacije, to da je *bitak uopće već negativitet*, akt duha koji ukida neposrednost, sadržaj je slavnog Hegelovog stava da je apsolut rezultat, a ne početak iz kojeg se sve izvodi, kao kod ranog Schellinga. Hegelov rascjep u samoidentitetu apsolutnog Ja kao početka sadrži pretumačenje pozitiviteta Ja kod Fichtea i odmak od ranog Schellinga i Hölderlina koji već postavljaju zbiljski bitak „izvan sebe”, u nezamislivi, predmisaoni bitak (*unvordenkliches Sein*).

Utoliko, Žižek svojom novom sentimentalizacijom „dubine sopstva u oku drugog” i „duboke zagonetke ljudske prirode”, ostavlja u mraku sistematsku filozofsku pozadinu ove figure „noći svijeta” i falsificira tu nesmiljeno tvrdu spekulativnu misao iz Hegelova Jenskog *sistemskog nacрта* filozofije: ono pozitivno ili bitak prije sinteze već je u početku negativno jer je ukinuto u apsolutnoj neposrednosti. Osim što se ta misao ponavlja u svim fazama Hegelovog mišljenja, od *Fenomenologije* preko *Logike* do *Enciklopedije* i što sadrži kritiku apsolutnog identiteta Ja kod Fichtea i ranog Schellinga, „noć jastva” ne označava kod Hegela *zbiljsko* Ja; ono nije istinsko po tome i zato što je nesvjesno. Ono je naknadna pretpostavka duha o sebi kao nešto što samo *logički prethodi* ukidanju u aktima duha. Prije ili izvan toga, kao nešto navodno „realno”, bitak *je ništa*, kategorija bez odredbi, ime praznog skupa.

Budući da to stanje uopće možemo pojmiti samo retroaktivno, što Žižek opetovano ističe ne objašnjavajući kako to *uopće* možemo, njegovu pretpostavku o primordijalno „čistoj diferenciji” kod Hegela možemo koncipirati samo kao diferenciju koja *već* pripada duhu, koji je, *kao* duh, *već* diferenciran u „sopstvo protiv sebe”, duh koji „motri” sebe, ali se time ne postavlja kao predmet nego *jest* kao *akt*. Riječ je o *jezično-teorijskoj motivaciji* kod Hegela u samoj koncepciji duha, koju on dijeli s nekim aspektima filozofije jezika tzv. Herderova kruga, posebno semiotičkoj koncepciji „korjena uma” kod Georga Hamanna. Ona čini teorijsku podlogu *konstitucije* osjetilne izvjesnosti u *Fenomenologiji* koja će se dovršiti u analizi *znakovnog karaktera zôra* u *Enciklopediji filozofskih znanosti*; znak je ono što sintetizira bitak u jedinstvo s Ja.³³

33 Vidi Mikulić (2017), „Osjetilna izvjesnost i jezik: Hegel, Feuerbach i jezični materijalizam”, s opsežnom diskusijom i daljnjom literaturom.

Na takvoj pozadini Žižekovo inzistiranje na kontinuitetu između Hegelovog shvaćanja noći Jastva u duhu i pred-subjektivne, čiste „zbilje” prije svake sinteze kod kasnijeg Schellinga, izgleda kao naopako prepravljajanje „Hegelove greške”, kao „šelingovanje” Hegela mitologijom bitka prije sinteze s Ja. To je operacija u mraku Ja za koje su sve krave – šelingovske. Međutim, tajna Žižekovog prošivanja Hegela šelingovskim koncem ne leži toliko u nasilju mašte kojom čita ranog Hegela kroz kasnog Schellinga protiv volje samog Schellinga. Ako „noć Jastva” uzmemo kao ime za „realno Ja prije simbolizacije”, kako sugerira Žižek, time je, najprije, indirektno izrečena psihoanalitička pozadina Žižekove unificirajuće interpretacije Hegela i Schellinga. To, međutim, daje posve drugi smisao izrazu *zbiljsko*; koliko god je bez sumnje lacanovski i schellingovski, nije zato i hegelovski.³⁴

Naime, iako duh za Hegela *logički* počinje od neposrednosti bitka „prije” sinteze Ja i bitka, bitak prije duha nije zbilja duha, nego tek *logički* nužna pretpostavka da uopće nešto biva posredovano. Ali ta se „noć Ja” ne dá svesti na zbiljsko Ja iz onto-teogonije *Dobâ svijeta* srednjeg i kasnog Schellinga, zahvaćeno u koitusu predumnih božanskih sila prije diferencijacije i simbolizacije. Hegelova „noć ničega” je *rad duha* koji on zove inteligencijom, mišljenjem uopće i predodžbenom moći uobrazilje. Duh stoga nije drugo do sinteza ili ukidanje neposrednosti bitka, sam *princip* subjektivacije. Kad Žižek u tome vidi Hegelovu apoteozu „istinskog Ja” istovjetnu sa Schellingovom „čistom zbiljom, prije svake mogućnosti”, ne radi se samo o nasilno maštovitom poravnavanju dviju nesvodivih pozicija pod istim imenom „noć svijeta”. Više od toga, i teorijski daleko relevantnije, ono što Žižek zapravo ignorira jest da je u tome sadržan sâm uvjet psihoanalize *kao teorije*, a ne samo anticipacija nesvesnog Ja u psihoanalizi. Jer upravo i samo Hegelov duh, koji je od početka akt sinteze ili „sopstvo protiv sebe”, samoodnošenje kroz negativitet, zna za svoje nesvesno „premda ne kao predmet”. Više od toga, to da je duh od početka akt kojim se ukida neposrednost bitka uvjet je mogućnosti da „noć svijeta”, Ja kao svoja nesvesna slika, uopće ikada bude zahvaćena *retroaktivno* i da se *jednom pojavi kao predmet mišljenja* u različitim teorijama nesvesnog, od filozofskih do psihoanalitičkih. Nesvesno će kod Freuda, iako samo sa statusom nužne pretpostavke u znanosti, biti

34 Suprotno Sinnebrink (2008), „The 'Hegelian Night of the Self'. Žižek on Subjectivity, Negativity, Universality”: „Žižek thus arrives at a very distinctive interpretation of the Hegelian 'night of the world' as the 'pre-synthetic' multitude, highly reminiscent of the Lacanian Real (...) Žižek here draws the Hegelian lesson that this retroactively presupposed multitude—pure difference, 'difference in itself', or pre-individual singularities, to speak with Deleuze—is the *product* of the transcendental imagination” (9). Štoviše, takvo čitanje Hegela, koje „podsjeća na Lacana” („reminiscent of Lacan”), autor uzima apologetski kao temelj Žižekove radikalne kritike politike, osobito današnje ljevice.

koncipirano kao mišljenje, odnosno kao strukturirana svijest; za Lacana, nesvjesno je diskurs, „strukturirano kao jezik”. Suprotno, dakle, Schellingu i neočekivano za Žižeka, početak mišljenja sâm već jest mišljenje, čak i u psihoanalizi. Žižekov „subjekt prije subjekta” može biti zbiljski samo ako je *već* duh, inače „nije ništa osim sadašnji”.

Otud Schellingovo „čisto zbiljsko, prije svake mogućnosti”, postavljeno „izvan sebe”, može proizvesti samo mitski govor. Mit je, kako Schelling izvodi u predavanjima o *Filozofiji mitologije*, „zbiljsko postajanje Boga u svijesti”, tj. pojava božjih potencija „koje su stvorile svijest”³⁵, epifanija samog temelja svijeta ili zbilje „prije (iznad) bitka” i u posebnom je odnosu s utemeljenjem pozitivne filozofije.³⁶ Mit se nikada ne može reducirati na um niti prevesti na drugi jezik; mit se interpretira samo mitom, tj. egzistencijalno, samo tako da „uđemo u njega”; jedino tako možemo zbiljski dospjeti u odnos koji taj objekt, pred kojim „um ostaje nijem”, uopće ima s umom.³⁷ Međutim, upravo zato moramo pitati, kako je moguće da ireducibilni mit *naknadno* postane temelj pozitivne *filozofije*, a da ne bude preveden u drugi jezik? U tome leži, dakako, konceptualno i performativno proturječje Schellingove filozofske mitologije koje on rješava tako da „ono prvo u mišljenju postavi kao prvo u bitku”.³⁸ Ali ona time ne postaje ništa manje idealna i pojmovna od Hegelove logike, naprotiv. Na tome rubu Schelling ono svoje „čisto bivajuće”, sâm „ekstatički bitak” iz kojeg je „isključena svaka potencija” može na istom mjestu nazvati još samo „idejom koja nije ideja” ili – „izokrenutom idejom”.³⁹

Ovo mjesto pokazuje, kao nijedno drugo, moguću pozadinu Marxove fraze o „prevrtanju” prevrnutog Hegela umjesto o „ispravljanju”. Schellingova ideja-koja-to-nije izokrenuta je Hegelova ideja: temelj pozitivne filozofije, apsolut postavljen izvan sebe, rezultat je Schellingove dvostruke negacije, koju je toliko prezirao kod Hegela; izokrenuta ideja je negacija Hegelove ideje koja je konstituirana na negativnosti bitka. Marxovo „prevrtanje Hegela” oslanja se upravo na taj Schellingov manevar i otkriva drugu stranu ili naličje samog *prevrtanja*: ono pozitivno rezultat je negacije negativnog, moment Hegelove dijalektike. Schellingova pozitivna filozofija koja dopijeva do „ideje koja nije ideja” i sama „ne dopijeva dalje od ideje”, kako je prigovorio Hegelu. Isto važi za Marxovu ideju „bitka koji uvjetuje svijest, a ne obrnuto”: zbiljski bitak je historijski bitak koji *već* sadrži ideju, refleksiju, odnos. To je rezultat dijalektike, a ne tek zamjene idealnog

35 Schelling (1985), SW II, Bd. 1, 198 i 207.

36 Schelling (1985), SW II, Bd. 3, 162; v. prethodno 128 ff., 132 ff.

37 Schelling (1985), SW II, Bd. 3, 162.

38 Schelling (1985), SW II, Bd. 3, 161.

39 „Eine umgekehrte Idee”: Schelling (1985), SW II, Bd. 3, 162.

materijalnim. Ako je Žižekovo prevrtanje kaputa s marksovskog lica na hegelovsku postavu završilo kao „šelingovanje” koje iznova prošiva i lice i postavu, i Marxa i Hegela, vidimo da se Schellingova „ekstatička zbilja” ili „apsolut postavljen izvan sebe”, može izraziti još samo kao naličje Hegelove „ideja koja to nije”.

Time se ne pokazuje samo Žižekovo čitanje Hegela na matrici kasne Schellingove filozofije kao krpanje zakrpa preko zakrpe. Štoviše, i ranija pretpostavka Manfreda Franka o prešućenom i u marksističkoj ortodoksiji potiskivanom utjecaju kasnog „reakcionarnog Schellinga” na početak dijalektike kod ranog revolucionarnog Marxa pokazuje se u kritičnom svjetlu i izokrenutoj verziji.⁴⁰ Schellingovo očajničko postavljanje „ideje koja to nije” u temelj projekta „pozitivne filozofije”, nasuprot Hegelovoj negativnoj, pokazuje da će serija „prevrtanja Hegela”, počevši od Feuerbacha, Engelsa, Marxa, Kierkegaarda itd., u svojoj srži biti samo niz poricanja neprevladanog idealizma samog „pozitivnog” mišljenja koje traži svoje razrješenje u uvijek novim tematizacijama odnosa zbilje i misli, prakse i teorije, interpretacije svijeta i djelovanja. Za sve njih izrazio ga je dramatično sam Schelling na rubu svoje filozofije i ono ne vlada samo praktičkom filozofijom 19. i početka 20. stoljeća nego i pozitivističkim znanostima.

Ako možda i nije dovoljno uvjerljivo gledati na Schellingovu „izokrenutu ideju” kao na aluzivni autoportret samog Schellinga kao „izokrenutog Hegela” i kao gorko ironično priznanje da ni sâm nije dospio dalje od prevrtanja Hegelove ideje, Althusser otvara takvu mogućnost kad u spisu „O Feuerbachu” iz 1967. naziva Schellinga inspiratorom mitološkog objektivizma u filozofiji i u prirodnim znanostima.⁴¹ Nasuprot skrivenoj idealističkoj istini mitološkog pozitiviteta bitka „izvan sebe” i seriji potonjih „prevrtanja Hegela” od Feuerbacha preko Lenjina do Žižeka, Hegel se od Engelsa do Althussera ne pokazuje ništa manje kao materijalist, preokrenut naglavačke.⁴²

Stoga ću Žižekovo čitanje Hegela kroz Schellinga tretirati nadalje kroz njegovu vlastitu praksu „nasilja imaginacije” za koju su sve krave

40 Vidi Frank (1992).

41 Vidi Althusser (1967/1994): 184: „(...) une adéquation de droit entre le sujet et son essence propre, objectivée dans son objet propre, comme constitutive de toute connaissance objective. Inutile de dire que c'est là une pure mythologie, inspirée de Schelling, qui ne correspond nullement à la réalité de la pratique et des concepts des sciences naturelles”.

42 Podsjećajući na Engelsov komentar o Hegelu u spisu „Sveta obitelj”, Althusser (1965/2005), 90, n. 5 piše: „Pourtant ce même texte contient des formules qui, prises à la lettre, nous engagent dans une impasse. Ainsi le thème du 'renversement' y est assez vivace pour inspirer à Engels cette conclusion, il faut le dire, logique: '...en fin de compte le système de Hegel ne représente qu'un *matérialisme renversé* et d'une manière idéaliste, d'après sa méthode et son contenu, renversé sur la tête.”

„lakanovske”, takoreći. Pitanje sad nije toliko, iz koje noći individualnog Ja dolazi ta interpretacijska uravnilovka koja stvara kontinuitet u diskontinuitetu između Hegela i Schellinga, između „postavljanja bitka u svoju istinu” i „čiste zbilje prije sinteze”. Pitanje je više, što tom prošivanju Hegela Schellingom daje potencijal za „radikalnu kritiku sadašnjice”? U odgovoru na to pitanje neću istraživati političko-kritičke aplikacije Žižekovog obrtanja Schellingove greške na Hegela. Jedan odgovor možda nude druge dvije Žižekove knjige iz 2020. koje se, za razliku od ranijih knjiga posvećenih „noći svijeta”, ekscesivno referiraju na Hegelovu metaforu „Minervine sove” i „zahvaćanje svog vremena u mislima”.

3. Tri forme „zaskakanja apsoluta”

Žižekova knjiga pod naslovom *Sex and the Failed Absolute*, također iz 2020⁴³, primjerak je već uhodanog, auto-eklektičkog modela psihoanalitičko-filozofskih intervencija ekscesivno seksualizirane retorike, s novim povodima i kod novog izdavača. U obilju reciklaže već poznate građe i načina prezentacije, Žižek po prvi put, prema mome znanju, ekstenzivno citira i komentira navedeno mjesto iz Hegelova predgovora za *Osnovne crte filozofije prava* (1821). Posebnost toga mjesta vidi se sad već na prvi pogled ako ga usporedimo s mjestima iz ranijeg opusa, poput onog pod naslovom „Minervina sova” u *Less Than Nothing* iz 2012., koje sadrži posve šturu referencu na nemogućnost „preskakanja svoga vremena”.⁴⁴ Iako i ovo mjesto iz 2020. također ponavlja tezu o *naknadnosti*, retroaktivnosti spoznaje i njezinom karakteru rekapitulacije znanja te o konačnosti gledišta uopće, evociranje sove u novoj knjizi *Sex and the Failed Absolute* ekstenzivno je i ima programatsko važenje. To potvrđuje sam Žižek kad u trećoj po redu knjizi iz 2020., *Hegel in A Wired Brain*, u posebnoj bilješci, upućuje na izvođenja o figuri Minervine sove u prethodnoj knjizi.⁴⁵

Evociranje sove odvija se pod poslovično frivolnim, žižekovskim naslovom „Jumping Here Jumping There” s jednako spekulativnim koliko lascivnim konotacijama.⁴⁶ Za razliku od spomenutih referenci na isto mjesto u ranijim radovima, Žižek sad čita metaforu sove kao Hegelovu „formulu pomirenja”: naime, suprotno Lutherovoj simbolici ruže (oslobođenje

43 Nadalje pod kraticom Žižek (2020b).

44 Usp. Žižek (2012), Part III. The Thing Itself: Hegel. 4. Is It Still Possible to Be a Hegelian Today?, odjeljak „The Owl of Minerva”, 219–226 (221). Vidi i druga mjesta, npr. Žižek (2014), *Absolute Recoil*, 41, 213, 313; Žižek (2006), *The Parallax View*, 77, 79.

45 Žižek, *Hegel in A Wired Brain*, New York: Bloomsbury Academic. Nadalje pod kraticom Žižek (2020c). (Vidi diskusiju u sljedećem odjeljku.)

46 Žižek (2020b), Chorolary 4: 394–395.

čovjeka kroz Isusovo raspeće), Hegel, prema Žižeku, polaže „srce ruže u sadašnjicu” (*present*): aktualno stanje svijeta, sadašnjica, zadaća je kritičkog mišljenja, mjesto na kojem se mora preskočiti *Rhodos* („otok ruža”). Najkarakterističnije takvo mjesto nalazi se u već citiranom uvodu u *Filozofiju prava* gdje Hegel kaže:

Prepoznati um kao ružu u križu sadašnjice i time *uživati u njoj* [kurziv B. M.] taj umni uvid je *pomirenje* sa zbiljom kakvo filozofija podaruje onima kojima je jednom upućen nutarnji zahtjev *da pojme* i da u onome što je substancijalno steknu subjektivnu slobodu te da sa subjektivnom slobodom ne stoje pri nečem posebnom i slučajnom nego onome što je po sebi i za sebe.⁴⁷

Komentirajući smisao tog mjesta za ljudsko djelovanje, Žižek navodi:

Za Hegela, um (Reason) je shvaćen kao ruža u križu sadašnjice. Međutim (...) mnogi ljevičarski intelektualci slijede svoju akademsku karijeru *ovdje*, očvrslili uvjerenjem da se istinska revolucija odvija *tamo negdje drugdje*; vjernici žive (i sudjeluju) u brutalnom kaosu *ovdje*, očvrslili vjerom da tamo u Nebesima postoji neki viši poredak Pravde (...) Nešto slično događa se i u seksualnosti – kako kaže poslovice: *hic Rhodus, hic salta*, nemoj se samo busati u prsa i obećavati, pokaži mi *ovdje*, u mom krevetu, koliko si doista dobar u skakanju po meni (...).⁴⁸

Naravno, takvo „juktaponiranje” ljevičara i vjernika sa situacijom seksualnom nije nimalo iznenadno kod Žižeka, ono je dio njegovih uvijek ponovnih refleksija o trima formama ljubavi kod Kierkegaarda, estetskoj, etičkoj i religioznoj.⁴⁹ Iako *ovdje* nećemo ulaziti dalje u Žižekovu filozofiju

47 Hegel (1986): 26–27: „Die Vernunft als die Rose im Kreuze der Gegenwart zu erkennen und damit dieser sich zu erfreuen, diese vernünftige Einsicht ist die *Versöhnung* mit der Wirklichkeit, welche die Philosophie denen gewährt, an die einmal die innere Anforderung ergangen ist *zu begreifen* und in dem, was substantiell ist, ebenso die subjektive Freiheit zu erhalten sowie mit der subjektiven Freiheit nicht in einem Besonderen und Zufälligen sondern in dem was an und für sich ist, zu stehen.”

48 Usp. Žižek (2020c): 395: „For Hegel Reason is apprehended as the rose in the cross of the present. However [...] many Leftist intellectuals pursue their academic career *here*, fortified by their assurance that a true revolution is going on somewhere out *there*; religious people live (and participate) in brutal chaos *here*, fortified by their belief that there is a higher order of Justice out *there* in Heaven . . . And something similar goes on in sexuality – as the saying goes, *hic Rhodus hic salta*, don’t just boast and promise, show me *here*, in my bed, how good you really are in jumping on me . . .”

49 Vidi autokomentar u Žižek (2004): „Also, what interests me in some of my works is to explain this relation between sexuality and love. Not in some cheap New Age religious sense where the ultimate religious experience is to have good sex, because you get the yin-yang balance and so on (...) what I think is that something is missing for me, in Kierkegaard (...) with Kierkegaard it’s either/or: the three [modes of sexuality] are not

ljubavi, koja počiva na aksiomu da je „pozitivni ontološki moment ljubavi manjak u savršenom bitku koji se subjektu prikazuje u tome da je objekt ljubavi nepoznanica, bezdan, neprozirni eksces bitka”, ovdje ćemo taj moment zapamtiti kao dio triptiha u kojem za Žižeka nešto manjka. Na navedenom mjestu u *Sex and the Failed Absolute* Žižek nastavlja:

No, važi i suprotno: svi smo spremni odati se skepticizmu, ciničkoj distanci, iskorištavanju drugih 'bez ikakvih iluzija', kršenju svih etičkih ograničenja, ekstremnim seksualnim praksama itd. – zaštićeni prešutnom sviješću da Veliki Drugi nema nikakvih znanja o tome. Rješenje glasi: skači ovdje, ali na takav način da se ne oslanjaš ni o kakvu figuru Velikog Drugog. Rješenje, dakle, nije u 'nemoj skakati ovdje'. Mi već jesmo tu. Ne postoji nijedno drugo mjesto za skakanje. Na taj način bismo trebali čitati Hegelovu formulu pomirenja. Ja (subjekt) trebam dosegnuti pomirenje tako da 'prepoznam sebe u svojoj drugosti' (u otuđenoj supstanciji koja me determinira). Ta formula je duboko dvoznačna.⁵⁰

Žižekov repertoar argumenata (politička svijest, religiozna svijest, seksualnost), a osobito njihov poredak, nije slučajan iako izgleda nasumičan kao skakanje na trampolinu. Upisujući se u kolektivno 'svi' i očvrstnut takoreći Hegelovom „formulom pomirenja bez oslonca u bilo kojoj figuri Velikog Drugog”, Žižek sad formulira svoje „stanovište konačnosti” s kojeg rješava navedene aporije dvostrukih, duboko dvoznačnih pozicija između ovdje-tamo, Zemlja-Nebesa, s posve *određene* konačne pozicije. O tome govori, doduše, neizravno i ponešto zakrabiljeno anaforički, ali s dovoljnom jednoznačnošću, njegovo posezanje za trećom od „suprotnosti koje također imaju važnost”. Dok sve njegove knjige aktivno opovrgavaju prve dvije suprotnosti, skepticizam i ciničku distancu od stvarnosti, jedan minorni i naoko beznačajan detalj u knjizi *Sex and the Failed Absolute* pokazuje jasnije odakle se crpi stvarno uporište kritike drugih dviju eshatoloških

---

at the same level, you always have to make a choice between the two. Which is why (...), paradoxically, once you make the fundamental choice and you opt for the ethical, from within the ethical the only step toward the religious is, often in its appearance, a *regression towards the aesthetic*” (kurziv moj).

50 Žižek (2020c): 396: „And the opposite also holds: we are all ready to indulge in utter skepticism, cynical distance, exploitation of others 'without any illusions', violations of all ethical constraints, extreme sexual practices, etc. – protected by the silent awareness that the big Other is ignorant about it [...] The solution is thus not „don't jump here” – we are here, there is no other place to jump. The solution is: jump here, but in such a way that you don't rely on any figure of the big Other. This is also how we should read Hegel's formula of reconciliation – I (the subject) should achieve reconciliation by way of „recognizing myself in my Otherness” (in the alienated substance which determines me). This formula is profoundly ambiguous [...]”

svijesti, ljevičarske i religijske: sâmo operativno načelo knjige ili Žižekova „formula pomirenja” između tamo i ovdje, neba i zemlje leži na trećem argumentu – „seksualna praksa”. U posveti knjige Žižek piše:

Velik je kaos pod nebesima tako da je moja situacija s Jelom odlična.⁵¹

Koliko god se može činiti bizarnim, aluzija na osobnu ljubavnu sreću u posveti knjige, gdje obično stoje čednije evokacije roditelja, djece, supružnika, partnera, prijatelja itd., svih onih „bez kojih ne bi bilo knjige”, ni pošto nije kontingentan moment. Radi se o uprizorenju, posve neovisno je li namjerno ili ne, naprijed citiranog Hegelovog „uživanja u sadašnjici”, koje kod Žižeka čini *ponavljanje* istovjetne posvete, markirane anaforičkim referencama kroz nekoliko knjiga: *Absolute Recoil* (2016), gdje ona glasi: „For Jela, with a compulsion to repeat” [„Za Jelu, s prinudom ponavljanja”]. Najranija verzija posvete stoji u knjizi *Trouble in Paradise* (2014): „To Jela – a messiah who arrived just in time” [„Jeli – mesiji koji je došao upravo na vrijeme”]. Ista posveta stoji i u trećoj po redu knjizi iz 2020., *Hegel and a Wired Brain*: „For Jela, with love. Nothing more, but this is enough” [„Za Jelu, s ljubavlju. Ništa više, ali to je dovoljno”]. Radi se, dakle, o *javnoj poruci o ljubavnoj sreći kao principu vlastitog spisateljstva*, što, s obzirom na Žižekove napore da objasni razliku između ljubavi i seksualnosti, daje poruku o *regresiji* društvenog modusa seksualnosti (etičkog) na estetski. Iako je to, prema Žižeku, i „jedini korak” ka sublimnom ili religijskom modusu koji se ne smije svesti na „jeftin new-age religijski smisao dobrog seksa”, estetski modus predstavlja istinu svih drugih i upravo taj je sad na djelu kod Žižeka. Naime, ako anaforički trag tih ljubavnih glasanja autora slijedimo do izvora, vidimo da Žižekov književni derdan od posveta „Jeli” ima svoje ishodište na mjestu gdje je nekad stajala „Partija” ili „Veliki Drugi”, u liku psihoanalitičke filozofske teorije u liku Velike trojke lakanovske ljubljanske škole. Posveta u knjizi *Less Than Nothing* iz 2012., koja glasi: „To Alenka and Mladen – because Die Partei hat immer Recht” [„Alenki i Mladenu – jer, Die Partei hat immer Recht” („partija je uvijek u pravu”)], potvrđuje da sada estetski modus seksualnosti – „seksualna praksa, zaštićena prešutnom sviješću da Veliki Drugi nema nikakvih saznanja o tome” – stupa na mjesto političke. Naime, iz Žižekovih napadno seksualiziranih posveta vidimo, s jedne strane, da ta seksualna praksa kao treća formula pomirenja nije izvan domene sâmog Velikog Drugog, naprotiv. To je, doduše, posve u skladu sa Žižekovom apoteozom revolucionarne ljubavi iz ranog sovjetskog doba, u kojoj seksualnost nije prepreka revoluciji nego

51 Žižek (2020b): „There is a great chaos under heaven, so my situation with Jela is excellent”.

njezin sastavni dio. Ali, s druge strane, sad vidimo kod Žižeka nešto novo, naime, upravo regresiju etičkog modusa ljubavi prema Partiji na estetski modus erotske sreće, u kojem seksoman čini sve da Veliki Drugi sazna sve o izdaji svog agenta kroz ekscesivnu estetsku praksu seksualnog uživanja. Žižek je, posve u stilu „ulaženja u mit” ili „interpretacije mita mitom” iz Schellingove *Filozofije objave*, ponovo ušao u scenu koju je opisao u teoriji.⁵²

Riječ je o prešutnoj zamjeni imperativa etike kritičkog rada estetskim imperativom užitka, o pretvaranju Hegelove 'noći Ja' u polje djelovanja Freudovog *Es/Id* na položaju i funkciji Velikog Drugog. Dok kod Hegela ono čini univerzum nesvjesnih fantazmi koje smjenjuju jedna drugu („sve što nije ništa osim što je sadašnje”), Freudovo Ono proviruje kroz ugodu koju sad kompulzivno ispovijeda autor Žižek. Te ispovijesti ne svjedoče dakako o freudovskom potiskivanju seksualnosti u nesvjesno koliko o lacanovskoj *inzistenciji* želje; autor je toliko puta verbalizira da, kao pravi lacanovac na djelu, „ne popušta u svojoj želji” i uvijek ostaje *s ove strane* principa užitka. Pritom je jasno da užitak iz nagonске sile „Onog” nije dovoljan; užitak traži još uživanja i zahtijeva prijelaz iz nutrine van. Međutim, upravo taj antifreudovski stav ne-potiskivanja inzistentne želje kazuje nam da je Žižekovo pretvaranje Hegelove noći predrefleksivnog i pre-simboličkog Jastva u javno polje uživanja, zapravo i dalje noć ničega. Ona tek traži simboličku materijalizaciju kroz koju se uopće može *odnositi* prema sebi: pripovijedanje, naraciju. Tako se Žižekova „izvršna situacija” izriče kao potreba Ja koje se glasa kao Žižek da ispovijeda ekscesivnu praksu ugone. Upravo zato su brojne knjižne posvete instance kompulzivnog ponavljanja onoga što je Žižek izbacio iz Hegelove „noći jastva” da bi tu figuru mogao čitati kroz Schellinga. Ono izbačeno je simbolička (jezična) re-prezentacija prezencije, kroz koju se Jastvo uopće tek diferencira na Ja-i-Sebe. Samo tako, kroz izvanjstene sadržaja neposrednog Ja, odvija se opredmećenje onih neposredno danih sadržaja svijesti. Bez procesa simboličke diferencijacije oni bi bili samo razlivena masa fantoma koji izranjaju „sad ovdje, sad tamo”. To je, kao što je poznato, lekcija romantičke semiotike i materijalističke filozofije jezika.

No, daleko od toga da je Žižekovo aluzivno ispovijedanje osobne ljubavne sreće tek regresija na estetski stadij u nekom „jeftinom new-age smislu”. Poklonstvo Velikom Drugom, toj „otuđenoj supstanci koja me determinira”, nije ovdje naprosto zamijenjeno slavljenjem nagona Onog kroz „skakanje u krevetu”. Riječ je o tome da se ugoda nagonskog uživanja uopće tek *ostvaruje kao uživanje* subjekta-kroz-govor koji *ispovijeda* užitak svome 'Velikom

52 Vidi moju diskusiju o Žižekovoj „performativnoj interpretaciji” kao ultimativnom dokazu ispravnosti psihoanalize filma u „The Pervert’s Guide to Cinema”, posebno na primjeru Hitchcockovih „Ptica” u Mikulić (2013).

Drugom' kojem je prethodno oduzeo moć da ga sankcionira: „Veliki drugi nema nikakvog znanja o tome”. U čemu se sastoji materijalna podloga govora Ja o užitku pod imenom Žižek?

4. Nova 'gaya scientia' ili parataksa koja to nije

Istu lokaciju i scenu „zaskakanja apsoluta ovdje, u sadašnjici” nalazimo, anaforički i ponovo aluzivno, u trećoj navedenoj knjizi iz 2020. *Hegel in a Wired Brain*. I ona sadrži gotovo istovjetnu alegorijsku posvetu „s ključem” kao i prethodna, ali ona sad još izravnije govori o tome da brava za ključ ne leži toliko u užitku crpljenom iz pogleda u dubinu oka svog drugog u ljubavnom aktu, koliko u užitku subjekta u vlastitom govoru. O tome svjedoči nov način Žižekovog citiranja istog mjesta iz Hegelove *Filozofije prava*. Figuru sove „koja polijeće u sumrak” Žižek sad navodi i komentira na samom početku uvoda u knjigu, objašnjavajući smisao svoje naoko paradoksalne, jer navodno nesuvremene i subverzivne upotrebe Hegela za tematiku „priključenog mozga”, i to danas kad je Hegel „ispao iz igre”.⁵³ Evocirajući indirektno dvoznačnost u poziciji hegelijanca, koju možemo staviti u slijed lijevi intelektualac-religijski vjernik-ekstremni seksualni praktičar, Žižek rješava nedoumice oko zbunjujućeg naslova knjige. Ona, naime, „nije ni o Hegelu ni o istraživanjima mozga”, tako da ime Hegela doista ne odgovara ni ostatku naslova ni cijeloj knjizi:

Biti danas hegelijanac ne znači konsturirati nov ideal (potpunog priznanja, umne države, znanstvenog znanja), i potom analizirati kako i zašto još nismo tamo i kako stići tamo. Biti hegelijanac znači djelovati kao istinski post-hegelijanac: ne uzeti Hegela kao zaključak nego kao početnu točku i pitati, kako bi naše sadašnje stanje stvari izgledalo s te polazne točke? Stoga, što ako nam Hegel dopušta bolje (primjerenije) razumijevanje upravo onih fenomena koji su specifično post-hegelijanski, koji predstavljaju ono što 'Hegel ne bi mogao ni zamisliti'?⁵⁴

Ipak, domet ovog magnetskog poziva da se poslije Hegela postavimo na stanovište prije Hegela i mislimo „ono što Hegel ne bi mogao ni zamisliti”,

53 Žižek (2020c): 7.

54 Žižek (2020c): 7–8: „To be a Hegelian today does not mean to construct a new ideal (of full recognition, of rational state, of scientific knowing), and then analyze how and why we are not yet there and how to get there. What it means is to act as a true post-Hegelian: to take Hegel not as a conclusion but as a starting point and ask: how would our present state of things appear from this starting point? Again, what if Hegel allows us a better (proper) understanding of precisely those phenomena which are distinctly post-Hegelian, which stand for what 'Hegel couldn't imagine'?”

očituje se u jednoj novosti ove Žižekove knjige u odnosu na ranije. Ovdje nalazimo samo ekstenzivan prizor opravdanja vlastitog spisateljskog postupka, a također i cijele knjige, pod stilskom kategorijom „paratakse” i u kombinaciji sa „skakanjem tamo-vamo” iz podnaslova prethodne knjige *Sex and the Failed Absolute*. Žižek ga sad ispostavlja programatski i eksplicitno kao misaonu metodu, a ne više neposredno i implicitno kao dio opreme teksta u posveti:

[H]egellovski pristup koji se usredotočuje na bazične pojmove ne uključuje sistematsku konceptualnu analizu koja ignorira ono posebno/pojedinačno. Čitamo li Hegela pažljivo, ubrzo uviđamo da Hegel doista postupa na parataksički način, krećući se često u silovitim skokovima s jednog na drugi posebni sadržaj – a ova je knjiga također parataksička prezentacija svoga predmeta. Parataksa (grčki *παράταξις*, 'akt postavljanja nečeg pored nečeg'), književna je tehnika koja favorizira kratke, jednostavne rečenice, uz upotrebu koordinirajućih umjesto subordinirajućih veznika. U poetskoj parataksi, dvije slike ili dva fragmenta – obično jarko različite slike ili fragmenti – stavljaju se usporedo bez jasne povezanosti tako da se prepušta čitaocima da sami uspostave veze implicirane parataksičkom sintaksom. Nije li takav postupak krajnje tuđi Hegelovom sistematskom pristupu? Ne – možemo li zamisliti u većoj mjeri parataksičko djelo od Hegelove *Fenomenologije duha*?⁵⁵

Žižekovo retoričko pitanje „nije li” sa statusom stajaće stilske figure u njegovim tekstovima, koje, takoreći *ex consensu gentium*, uzima za ishodište ono što bi tek trebalo ispostaviti, ne bi trebalo omesti uvid u simplifikaciju u njegovom shvaćanju stilističkog pojma paratakse, koji čak naglašeno piše grčkim pismom. Daleko od toga da bi ovdje bila u pitanju samo tipološka razlika u diskursu između paratakse i hipotakse. Izraz *parátaxis* ne označava u starogrčkom samo horizontalno raspoređivanje naspram vertikalnog hijerarhijskog u hipotaksi, nego i specifično *vojno postrojavanje* (osobito u falangu), tj. implicitnu subordinaciju elemenata pod

55 Žižek (2020c): 24–25: „[A] Hegelian approach that focuses on basic notions does not involve a systematic conceptual analysis which ignores particular content. If one reads Hegel closely, one quickly realizes that Hegel really proceeds in a paratactic way, moving in often violent jumps from one to another particular content – and this book is also a paratactic presentation of its topic. Parataxis (Greek *παράταξις*, the „act of placing side by side”) is a literary technique which favors short, simple sentences, with the use of coordinating rather than subordinating conjunctions. In poetic parataxis, two images or fragments – usually starkly dissimilar images or fragments – are juxtaposed without a clear connection, so that readers are left to make their own connections implied by the paratactic syntax [...] Is such a procedure not utterly foreign to Hegel’s systematic approach? No – can one imagine a more paratactic work than Hegel’s *Phenomenology of Spirit*?”

formu, a u političkom kontekstu on označava *suprotstavljanje, opoziciju, zavjeru* i *intrigu*, tj. horizontalno hijerarhiziranje planova, pokazivanje i skrivanje, namještaljku.⁵⁶ Otud, parataksički površinski poredak, upravo *dok* i *time što* se razlikuje od hipotaksičkog, sadržava momente svoje suprotnosti, aspekt tajnog, opozicije i zavjere. Dakle, nije u pitanju samo tipološka razlika u diskursu između paratakse i hipotakse, kako neobično naivno pretpostavlja Žižek, nego njegova suprotnost *unutar značenjskog polja paratakse*. Parataksički poredak sadržava momente hipotakse, svoje dijalektičke opozicije.

Na Žižekovom reduktivističkom razumijevanju paratakse osobito iznenađuje okolnost da je dubinski dijalektički karakter paratakse pokazao već Roman Jakobson na odnosu rečenične i rječničke osi govora. Jakobson je, kako je poznato, u terminima sintagmatskog (sintaksa) i paradigmatskog (leksika) preuzeo dva tipa primarnog procesa kod Freuda (premještanje i sažimanje), koji se odvijaju prema načelu bliskosti ili dodirivanja (kontiguitet) i sličnosti (similaritet), odnosno fizičkog, kvantitativnog i kvalitativnog odnosa elemenata; oni tvore prenosni proces u jeziku i mišljenju (metonimiju, sinegdohu i metaforu) kao i dva opća tipa afazičkih poremećaja.⁵⁷

Dakako, podsjećanje na Jakobsonovu recepciju Freudove analize rada sna i presudni utjecaj na Lacana i njegov „povratak Freudu” bilo bi u ovom kontekstu izlišno akademsko dociranje, kad Žižekovo svodenje paratakse na puku izvanjsku opoziciju s hipotaksom ne bi imalo intrigantne posljedice za samog Žižeka. Zapoštljavajući u potpunosti dijalektičku vrijednost strukturalnog pojma paratakse, koja leži u značenjima opozicije, napetosti i intrige, a ne nasumičnog postavljanja različitih stvari naporedo ili „juktaponiranja” – kao da dijeli poststrukturalističko odbijanje dijalektike i kao da se hegelovska dijalektika i ideja strukture doista konceptualno isključuju, a ne čine ishodište strukturalne lingvistike u historijskoj filozofiji jezika romantičara — Žižek, umjesto teorijske eksplanacije, radije poseže za ilustracijom „hegelovskog načina pisanja u post-hegelovsko doba” tako da *izvede* još jedan „siloviti skok” ili „parataksičko juktaponiranje” spajanjem dvojice svojih književnih favorita, Hegela i Edgara L. Doktorowa. Referirajući se na svoju knjigu *Hegel in a Wired Brain*, Žižek piše:

Tajni model ove knjige moje je omiljeno djelo E. L. Doktorowa, *Životi pjesnika*: jedna novela i šest pripovijesti. Šest potpuno dispartnih kratkih pripovijesti (s nekim podzemnim odjecima među njima) slijedi jedna novela o piscu iz New Yorka iz koje postaje jasno da su pripovijesti zapravo fragmenti piščeve imaginirane autobiografije. Ova je knjiga također mogla biti

56 Vidi Liddle-Scott-Jones, *A Greek-English Lexicon*, s. v. παράταξις.

57 Vidi Jakobson (1971), „Two aspects of language”, osob. 113.

podnaslovljena sa 'Jedan traktat i sedam ogleda': sedam eseja o disparatnim predmetima (neurolink, teologija pada, mrtvouzice konstrukcije socijalizma u ranom SSSR-u, nova policijska država digitalnog nadzora...) prati supstancialniji traktat koji se odnosi na sve što mu prethodi s namjerom da objasni filozofske implikacije pogleda na priključeni mozak.⁵⁸

Ako ne zatvorimo oči pred očiglednim proturječjem kod Žižeka, naime da suprotstavljanje paratakse hipotaksi zapravo parazitira na nepriznatim hipotaktičkim odnosima poput fragment-cjelina, mnoštvo-jedno, diskurs-teorija itsl., vidimo da se smisao ili razumijevanje filozofije između prvog i drugog konteksta kod Žižeka gotovo neprimjetno, ali stubokom promijenilo.⁵⁹ Dok se u prvome Žižek zaklinje u filozofiranje u skladu s Hegelovim načelom da je filozofija samo „dijete svoga vremena” te da misleći individuum mora „zaskočiti apsolut” uvijek samo iz svoje *sadašnjice*, sad vidimo da nesvjesno brka sadašnjicu autorskog jastva (*Gegenwart des Ich*) sa stanovištem koje Hegel smatra jedinim *zbiljskim*: ono *istinski* sadašnje (*wahrhaftig Gegenwärtiges*) ili zbiljnost umnog (*Wirklichkeit des Vernünftigen*). Brkanje onog što jedino možemo zvati zbiljskim, tj. istinskim, sa „svojom sadašnjicom” konkretnog individuuma, za Hegela je stav „tašte svijesti”. Za više od taštine potrebno je mišljenje *zbiljskog* i *pojam istine*. Parataktičko kretanje kod Hegela, „često u silovitim skokovima s jednog na drugi posebni sadržaj”, kako veli Žižek, odvija se tako i samo tako da njime vlada dubinski hipotaktički odnos. Istina paratakse je hipotaksa kao njezina intrinzična negacija.⁶⁰ Iz Žižekovog neuvjerljivog razdvajanja paratakse i hipotakse vidimo da on, poput Freudovog pacijenta, „zapravo zna što je s njime, samo mu to nije svjesno”.

58 Žižek (2020c): 25: „The secret model of the present book is my favorite work of E. L. Doctorow, *Lives of the Poets: A Novella and Six Stories*: six completely disparate short stories (with some subterranean echoes between them) are followed by a novella about a New York writer from which it becomes clear that the stories are fragments of the writer’s imagined autobiography. This book could also have been subtitled: „A Treatise and Seven Essays”: seven essays on disparate topics (neuralink, theology of the Fall, deadlocks of the construction of Socialism in the early USSR, a new police state of digital control ...) are followed by a more substantial treatise which refers to all that precedes in order to account for the philosophical implications of the prospect of a wired brain.”

59 Neobičnost Žižekovog inzistiranja na 'parataktičkoj strukturi' kod Hegela primjećuje i recenzent knjige *Supple* (2020): „the latter being a new addition to Žižek’s list of Hegelian predicates, although a rather peculiar one given the seamless transitions that characterize Hegel’s groundbreaking *Science of Logic*”.

60 Upravo zato, ista Žižekova „peculiarit” (*Supple* 2020) važi i za pripisivanje parataktičke strukture Hegelovoj *Fenomenologiji* u kojoj je navodno „parataktičko jukstaponiranje” disparatnih dijelova samo pojavni oblik povijesti samoiskušavanja („autobiografije”) svijesti, u rasponu od osjetilne izvjesnosti do apsolutnog znanja.

Kod Žižeka je hegelovsko parataktičko kretanje u post-hegelovsko doba svedeno s dimenzije zbiljskog na *sadašnje* koje kao takvo, neposredno prezentno, „ima značenje za mene”. Iako je za Hegela ono samo struja predodžbi ili praznina jastva *prije istine*, puka prisutnost *prije zbiljnosti*, između dviju Žižekovih publikacija 2020. s emfatičnim posvetama Hegelu, iako „nisu o Hegelu”, njegov post-hegelovski hegelijanizam nastavlja slikati svoje šareno na šarenom. Tako, od žive forme teorije koju nazivamo mišljenjem u kretanju istraživanja, navodno hegelijanski post-hegelijanizam postaje sve očitije ponavljanje ili gotova forma života, prazno autorecikliranje koje je negdje usput izgubilo pojam istine, kritika *poslije istine*. On se još samo beskonačno nakladnički multiplicira u uvjetima medijske reproducibilnosti najprodavanijeg radikalnog mislioca sadašnjice.

Da bismo do kraja predočili ta metaforička zgušnjavanja figurâ i metonimijska premještanja gledišta s teorijskog diskursa o objektima (stvarima, pojmovima i drugim ljudima) na narcističko bavljenje sobom, svojim stilom pisanja i autoerotičkim ispadima, poslužiti ću se istom 'gaya poetikom' ili umijećem paratakse, tj. „juktaponirat” ću starije Žižekove fragmente o Hegelovoj sovi mudrosti s upravo citiranim mjestima iz najnovijih publikacija. Pritom, različito od neočekivano liberalnog Žižeka, neću „prepustiti čitaocima da uspostave smisaonu vezu impliciranu parataktičkom sintaksom”. Teorijski diskurs filozofije, koji računa na „zbiljsko” i „istinito”, nije reducibilan na *govor prisutnosti*. Između fenomenološkog govora „samih stvari”, ili heideggerijanskog „govora bitka” i govora „činjenica bez ideologije”, kakav prevladava u samorazumijevanju neoliberalnog novinarstva današnjice, još uvijek postoji zadaća mišljenja, ona koja uvijek iznova treba odrediti što *jest*.⁶¹

Na toj pozadini, gotovo je neobjašnjivo da Žižek poseže za kontrafaktičkom i zapravo neodrživom karakterizacijom Hegelova stila kao parataktičkog, budući da su parataksa i hipotaksa samo momenti dijalektičke „namještaljke”, dok u širokom luku zaobilazi poznatu Freudovu poredbu „editorskog” rada nesvjesnog.⁶² Pretendirajući na novu *gaya poetiku* paratakse, Žižek se neopazice našao između heideggerijanstva i novinarstva, točno na poziciji Freudovog nesvjesnog koje, poput novinskog urednika, dok „zamjenjuje politički tekst ilustracijama” (Freud), slaže u govoru sna kolaž „činjenica” i prepušta čitaocu da ih poveže u apstraktne misaone

61 Tako Brahms (internet) otvara svoju studiju o filozofijama post-istine citatom iz Franza Kafke: „It is difficult to speak the truth, for although there is only one truth, it is alive and therefore has a live and changing face.”

62 Za Freudovu usporedbu rada sna i urednika koji oprema uvodni politički tekst novina v. *Predavanja za uvod u psihoanalizu* iz 1915. (11. predavanje: „Rad sna”, odjeljak o vizualizaciji ili trećem modusu primarnog procesa), v. Freud (1984): 161–162; njem. Freud (1969): 182.

odnose („logičke i gramatičke”), koji „imaju važnost” za njega. Taj čitalac je, dakako, subjekt dekomponiran na *Ja*, *Id* i *Nad-ja*, ili Kafkino „promjenjivo lice” govora sâme istine. Kod Lacana ga nalazimo u figuri ’prosopopeje’.⁶³

Na takvoj pozadini bolje vidimo da Freudova poredba rada nesvjesnog i rada novinskog urednika izravno pogađa Žižekov vlastiti metatekstualni postupak. Ona pretvara navodno hegelovski „silovit skok” teorijskog diskursa sa hipotaktičke logike običnog govora na poietički govor paratakse u schellingovski, nagonski i fragmentarni karakter kao istinski. Umjesto daljnje rasprave o Žižekovom učitavanju schellingovske ontogonije u Hegela, možemo još samo „juktaponirati” Žižekove autoreferencije iz 2020. sa ranijim Žižekom, poput fragmenata imaginarne autoprosopopeje.

5. Repeating Žižek ili robni fetiš izdavaštva

U monumentalnoj knjizi *Less Than Nothing* iz 2012., koja čak sadrži posebno poglavlje pod naslovom „Minervina sova”, Žižek tumači:

Hegelovo otvaranje prema budućnosti je negativno: izraženo je u njegovim negativnim/ograničavajućim iskazima poput onog slavnog ’ne može se skočiti ispred svoga vremena’ iz njegove *Filozofije prava*. Nemogućnost izravnog posuđivanja iz budućnosti utemeljeno je u samoj činjenici retroaktivnosti koja čini budućnost a priori nepredvidljivom: ne možemo se popeti na svoja vlastita ramena i vidjeti se ’objektivno’ s obzirom na način na koji se uklapamo u teksturu povijesti, jer ta se tekstura uvijek iznova preuređuje retroaktivno.⁶⁴

U drugom *opus magnum* još ranijeg datuma pod naslovom *The Parallax View* iz 2006., koje je izazvalo daleko više pažnje opće publike nego obnova dijalektičkog materijalizma i koje odjekuje daleko većom bliskošću s *našom sadašnjicom*, čitamo sljedeće:

Mesija je već stigao. Događaj se već zbio, mi živimo njegove posljedice. Taj bazični stav povijesne zatvorenosti također je poruka Hegela, njegovog izrijeka da Minervina sova leti u sumrak – otud je teška (ali ključna) stvar

63 Lacan (1966), „La chose freudienne ou Sense du Retour à Freud en psychanalyse”. [Prijevod u Lakan (1983), „Frojdovska stvar ili smisao povratka Frojdu u psihoanalizi”.]

64 Žižek (2012): „Hegel’s opening towards the future is a negative: it is articulated in his negative/limiting statements like the famous ’one cannot jump ahead of one’s time’ from his *Philosophy of Right*. The impossibility of directly borrowing from the future is grounded in the very fact of retroactivity which makes the future a priori unpredictable: we cannot climb onto our own shoulders and see ourselves ’objectively’ in terms of the way we fit into the texture of history, because this texture is again and again retroactively rearranged” (221). Vidi i cijelo poglavlje, 219–226 i druga mjesta (bilj. 92 ovdje).

shvatiti kako takvo stajalište, daleko od toga da nas osuđuje na pasivnu refleksiju, otvara prostor za aktivnu intervenciju. – Ne važi li isto i za Kierkegaarda za koje se također, usprkos njegovu standardnom rogoborenju protiv masovnog društva 'sadašnjeg doba', ne čini da se oslanja na Hölderlinovu paradigmu povjesnosti (i na *hybris* samo-percepcije mislioca kakvu uključuje takvo gledište): nema ničeg stvarno izuzetnog oko našeg doba; ako išta, živimo u običnim i nezanimljivim vremenima?⁶⁵

Parataktičku „juktapoziciju” kontradiktornih teorema – retroaktivnost pogleda i konačnost gledišta naspram otvorenosti za aktivnu intervenciju – Žižek interpretira skokom na četvrto stanovište radikalnog materijalizma sadašnjice. Na stilski tipičan način, u obliku retoričkog pitanja „nije li...?”, Žižek piše:

[N]e predstavlja li Hegel svoj sistem kao 'let Minervine sove' koja leti u sumrak – što je retroaktivna rekapitulacija/sjećanje na putanju Apsoluta – potpisujući na taj način eksplicitno 'gledište konačnosti'? Ovdje bismo trebali izokrenuti opće mjesto egzistencijalizma, prema kojem, kad smo angažirani u sadašnjem povijesnom procesu, percipiramo ga kao ispunjen mogućnostima, a sebe kao agente, slobodne da biraju među njima, dok s retroaktivnog gledišta isti proces izgleda kao potpuno determiniran i nužan, bez otvorenosti za alternative: naprotiv, angažirani agenti su oni koji percipiraju sebe kao uhvaćene u Sudbinu, kao puko reaktivne, dok, retroaktivno, sa stanovišta kasnije opservacije, možemo razlikovati alternative u prošlosti, mogućnosti događaja koji uzimaju različitu putanju. – To je razlika između idealizma i materijalizma: za idealista, mi iskušavamo svoju situaciju kao 'otvorenu' utoliko što smo angažirani u njoj, dok ista situacija izgleda 'zatvorena' sa stanovišta konačnosti, tj. s vječne točke gledišta sve-mogućnog i sve-znajućeg Boga koji jedini percipira svijet kao zatvoren totalitet; za materijalista, 'otvorenost' se odvija cijelim putem, tj. nužnost nije univerzalni zakon u temelju koji tajno regulira kaotičnu međuigru pojava – ona je ono sâmo Sve koje je ne-Sve, inkonzistentno, obilježeno nesvodivom kontingencijom.⁶⁶

65 Žižek (2006): 77: „ [T]he Messiah has already arrived; the Event has already taken place, we are living in its aftermath. This basic attitude of historical closure is also the message of Hegel, of his dictum that the Owl of Minerva flies at dusk – and the difficult (but crucial) thing to grasp is how this stance, far from condemning us to passive reflection, opens up the space for active intervention. And does not the same go for Kierkegaard who, despite his standard rumblings against the mass society of the 'present age', also does not seem to rely on the Hölderlin paradigm of historicity (and on the hubris in the self-perception of the thinker that such a view involves): there is nothing really exceptional about our age; if anything, we live in ordinary and uninteresting times?”

66 Žižek (2006): 79: „ [D]oes not Hegel present his System as the 'flight of the Owl of Minerva', which flies at dusk – a retroactive recapitulation/remembering of the path of

Ako ove stavove o Hegelu i sovi mudrosti iz dviju ranijih gigantskih djela, u kojima se navodno mimetički ponavljaju hegelijanski postupci u post-hegelovsko vrijeme, sad „naporedimo” s najnovijim referencama na Hegelovu sovu iz 2020., koje su ekstenzivnije i točnije, vidimo da Žižekovo recikliranje Hegela za suvremenost još samo – poput Hegelove ‘umrle forme života filozofije’ – održava teorijski predmet kao objekt komercijalnog uživanja, „bez ikakvih iluzija”, čak i iluzije o istini, i bez „oslanjanja o bilo kakvu formu ograničenja od Velikog Drugog”. Jedino što je ne ograničava jest, kako smo vidjeli u *Sex and the Failed Absolute*, sam imperativ pripovijedanja o užitku. Iako Žižekov parataktički diskurs nalikuje na upisivanje u književni kult *gai saber*, poput Nietzscheove „radosne znanosti”, koji u aforističkoj tradiciji prosvjetiteljstva i romantizma liječi filozofiju od dosadnog i napornog stila, *imperativ ponavljanja govora o užitku* kod Žižeka pokazuje dovoljno jasno da je u njemu skriven drugi pokretač – *metadiskurzivni govor institucije izdavaštva*. Žižekovo inzistiranje na „dobroj ljubavnoj situaciji” nije u većoj mjeri kierkegaardovski estetsko nego što je vođeno udovoljavanjem zahtjevima Velikog Drugog. Želja subjekta Žižek doista je uprizorenje Lacanove formule o „želji Drugog”.

Žižekove inzistentne ispovijesti o osobnoj ljubavnoj sreći u književnim posvetama djeluju kao romantička maska na spisateljskoj praksi koja nakon trideset godina rada i stotina proizvedenih svezaka za desetine izdavača dolazi takoreći „k sebi” i postaje etičko. Iako su formule estetskog samoodnošenja, ispovijesti daju formulu ideološkog pomirenju s kapitalističkim zakonom izdavaštva koje svaki dan od autora Slavoj Žižeka traži „još Žižeka” da bi proizvelo još novog čitateljstva i još nove potrebe za „još Žižeka”. Formula pomiranja pojavljuje se sad kod Žižeka kao istina koja zakriva drugu istinu: poput izokrenute verzije nagona uživanja, skrivenog u nagonu za hranom ili prokreacijom, Žižekov hipertrofirani govor

---

the Absolute – thus explicitly endorsing the „point of view of finality”? Here we should invert the existentialist commonplace according to which, when we are engaged in the present historical process, we perceive it as full of possibilities and ourselves as agents free to choose among them; while from a retroactive point of view the same process appears as fully determined and necessary, with no opening for alternatives: on the contrary, it is the engaged agents who perceive themselves as caught in a Destiny, merely reacting to it, while, retroactively, from the standpoint of later observation, we can discern alternatives in the past, possibilities of events taking a different path. – That is the difference between idealism and materialism: for the idealist, we experience our situation as „open” insofar as we are engaged in it, while the same situation appears „closed” from the standpoint of finality, that is, from the eternal point of view of the omnipotent and all-knowing God who alone can perceive the world as a closed totality; for the materialist, the „openness” goes all the way down, that is, necessity is not the underlying universal law that secretly regulates the chaotic interplay of appearances – it is the ‘All’ itself which is non-All, inconsistent, marked by an irreducible contingency.”

o ljubavnoj sreći skriva šutnju o ideološkom konformizmu s knjižarskom reprodukcijom po načelu „još hrane”. On čak nije ni porećen u goloj ekonomskoj formi hiperprodukcije publikacija nego je samo supstituiran javnim govorom o privatnoj ugodi. S njega nam sada „visi ta noć ničega”, Hegelova praznina Jastva u kojoj nasumično defilira mnoštvo predodžbi koje „nisu ništa osim što jesu” i samo kao takve, neposredno, imaju važenje za Ja pod imenom Žižek. Ali, te predodžbe nisu ujedno i zbiljske zato što su *neposredno* sadašnje nekom Ja. Da bi imale značenje, one moraju biti *opričane*. To je ono što prividno parataktički odnos niza Žižekovih privatnih posveta pretvara u hipotaktički ii taj niz čini *diskursom*.

To nam potvrđuje da je supstitucija etike estetikom u Žižekovom spisateljstvu samo prividna, da je spisateljstvo iz principa uživanja „bez oslonca u Velikom Drugom” samo izokrenuta evokacija želje koja dolazi od Velikog Drugog. Riječ je o ukrštanju hedonističke etike obilja s kapitalističkom etikom hiperprodukcije u sektoru izdavaštva. Pritom estetici ljubavnog užitka i 'veseloj poetici' skokovite paratakse pripada samo uloga maske da prizorom autora u autoerotskoj ekstazi zakrije drugu, pragmatičku stvarnost. Poput aktera porno-filmova, koji u „prolozima” ispovijeda kako slijedi samo poriv autentičnog uživanja za sebe i svoje konzumente, dok u odjavnoj špici konzumenti saznaju da je „svaka sličnost sa stvarnim osobama, mjestima i radnjama samo slučajna”, i kritički mislilac današnjice koji ispovijeda zakon uživanja slijedi kapitalistički zakon izdavaštva koji traži još ispovijesti. Iako ostavlja dojam da je u njegovim novim hegelijanskim knjigama na mjesto Nietzscheove „Kirke morala” stupila nimfa Kalypso, čuvarica sirenskog zova užitka, Žižek ne može šutjeti o svojoj „dobroj situaciji”.

Zato ne možemo slijediti Žižekov poučak o parataktičkom čitanju filozofskog teksta i prepustiti čitaocu da sâm uspostavlja „daljnje moguće veze” i „mogućnosti intervencije” implicirane „juktaponiranjem” teorijskih fragmenata o religijskom zelotu, ljevičaru i seksomanu. Vidimo da parataktička revolucija filozofskog teksta, ta nova „vesela poetika”, navodi našeg autora da, poput porno stara, brka autentičnost uživanja sa slučajnostima svog „performansa”.

6. Fantom post-istine

Iako se ovaj negativni rezultat čitanja autoreferencijalnih mjesta iz novih Žižekovih „posthegelijanskih” knjiga čini gotovo predprogramiran, on je zapravo usađen u tome što Žižek tumači Hegelov pojam *sadašnjeg* (*Gegenwärtiges*, s konotacijom *prisutnog, danog*) neposredno preko engleskog termina *present* i time korumpira samu jezgru Hegelove dijalektičke koncepcije *zbiljskog* (*Wirkliches*), upravo onog do čega mu je tako dramatično stalo.

Neposredni efekt te prešutne pojmovne zamjene kod Žižeka je nešto spektakularno i naizgled paradoksalno. S jedne strane, s njome nestaje moment *istinitog* koji je za Hegela sama bit pojma *zbiljskog* i bez kojeg *zbilja* nije ideja nego samo gola sadašnjica, neposredni bitak u potpunoj apstrakciji, dok, s druge strane, Žižekovo inzistiranje na mišljenju-iz-sadašnjice postaje *veridički neobavezno* zajedno s idejom materijalnosti i konkretnosti filozofije. Okolnost da Žižekove prezentacije Hegela često ne djeluju samo zanimljivije i prodornije, pa čak i istinitije, nego „standardne” i „normativne” interpretacije Hegela, nije nikakav paradoks. Riječ je o tome da je *istina* samo još jedan u nizu Žižekovih teorema pod imenom „nestajućih posrednika”, ali ovaj put se taj „fantom” tiče samog Žižeka. Vesela strana nestajanja *istine*, tog valjda najstarijeg fantoma filozofije, jest ta da ga ne primjećuje ni sam Žižek dok se proglašava post-hegelijancem.

Naravno, mogućnost da njegovo „hegelijanstvo” svedemo na postmoderno mišljenje-bez-istine ili, još gore, na post-postmoderno mišljenje današnjice „poslije istine”, može djelovati kao preoštro, proizvoljno i bizarno, s obzirom na ukupnost Žižekovog autorskog angažmana do sada. Ono se čini toliko očigledno suprotno njegovim notornim kritikama derridijanskog dekonstruktivizma, butlerijanskog konstruktivizma i postmodernog antiveritizma, kakve je godinama vehementno odbijao i ismijavao, da je od svih njih zaradio kvalifikaciju „dogmatski lacanovac”. No, Žižek se, kako je poznato, deklarirao kao nešto još gore od toga – kao „Card Carryng Lacanian” – što, dakako, znači: vjeran Lacanovoj vjernosti načelu istine usprkos „smiješnoj” strani Lacanove retorike, gestama i enigmatskom govoru.⁶⁷

Ipak, ako uzmemo za riječ njegovu deklaraciju mišljenja kao radikalnog mišljenja-iz-sadašnjice – koja, usput, nije nimalo nova, dovoljno je podsjetiti na filozofiju svakodnevice Henrija Lefébvre’a – *istina* kao *načelo zbiljskog* izgubljena je nepovratno. Naime, neposredna *sadašnjica* predstavlja za Hegela pojmovno nižu, upravo neposredovanu formu bitka; ona *mora* biti ukinuta u svojoj neposrednosti tako da bude *uzdignuta* u višu formu umno posredovane sadašnjice, upravo *zbilje*. Kako smo vidjeli na početku, u predgovoru *Filozofije prava*, umni karakter zbiljskog i zbiljski karakter umnog izraženi su formulom da je „bitak” *zadaca* mišljenja: ono što *jest*, *jest da bude pojmljeno*. Suprotno tome, *zbilja može* postati sadašnjica samo tako da bude uništena svojom *nižom* suprotnošću, bitkom bez istine. Obje suprotnosti u značenju *ukidanja* – pozitivnog i negativnog – izražava jedan te isti njemački izraz (*Aufhebung*). Marx ga ne koristi ništa manje često niti višeznačno nego Hegel.

67 Za ilustraciju toga konflikta oko Lacana s „derridijancima” dovoljno je vidjeti sekvence u filmu Astre Taylor, „Žižek!” (2005), 21.40–23.50min; 1.03.41min.

Otud, što se tiče Žižekovog pretvaranja zbilje u prezenciju, loša vijest je da se post-hegelijanac pokazuje još samo kao *hegelijanac-bez-Hegela*. Vesela vijest je da radikalni kritički mislilac današnjice nastupa kao prodavač *Coca-Cole* bez kofeina, čiju posljednju piksu srće on sam.

Za utjehu, trebamo se sjetiti da označitelji sazdana od autonegacije označenog nisu nepoznata pojava ni u rječniku filozofije ni u svakodnevicu. U svakodnevicu se ona nerijetko susreće kao neduhovita šala, vic-bez-vica ili pak, nešto rjeđe, kao operna primadona bez sluha. Još utješnije, u filozofiji je takva autokastracija označitelja postala sâm temelj diskursa, napravivši karijeru u rasponu od Anaksimandrovog izraza za *princip* kao „bezgranične granice” (*péras ápeiron*) do Carnapove figure *metafizičara* kao „nemuzičnih muzičara” („amusiche Musiker”), kojom je opisao prodavače prirodnih problema poput Heideggera.

Time, dakako, nije rečeno hoće li Hegelova metafora sove zauvijek skakati u Žižekovom kavezu s prečke na prečku ili će *sumrak predvečerja* progovoriti kroz svoju intrinzičnu suprotnost, *sumrak svitanja*, kad se sova vraća. Hoće li tada početi novi krug istog, nova ista Žižekova knjiga kod novog izdavača, nova runda postveridičke konverzacije (Rorty) ili „nova zòra koja još nije sjala” (Nietzsche), ili pak nebo zbiljskog razotudjenja (Marx), to je možda postžižekovsko pitanje koje mislilac apsolutne sadašnjice-poslije-istine vjerojatno više ne može zamisliti. Za početak, možda bi se trebao vratiti Hege-lovoj analizi momenata *sada* i *ovdje* i njihove istine u *Fenomenologiji duha*.

Literatura

- Althusser, Louis. 1947/1994. „L’homme, cette nuit.“ Pp. 239-242 in *Écrits philosophiques et politiques I*, edited by F. Matheron. Paris: STOCK/IMEC.
- Althusser, Louis. 1965/1996. „Du ’Capital’ à la philosophie de Marx.“ Pp. 3-79 in *Lire le Capital*, edited by L. Althusser Paris: Presses universitaire de France.
- Althusser, Louis. 1965/2005. „Contradiction et surdétermination.“ Pp. 87-108 in *Pour Marx*. Paris: Éditions la découverte.
- Althusser, Louis (1967/1994), „Sur Feuerbach.“ Pp. 169-243 u *Écrits philosophiques et politiques II*, edited by F. Matheron. Paris: STOCK/IMEC.
- Brahms, Yael (internet). „Philosophy of Post-Truth.” INSS. The Institute of National Security Studies. Tel Aviv University. <https://www.inss.org.il/publication/philosophy-of-post-truth/>. (pristupljeno 15. novembra 2023.)
- Frank, Manfred. 1992. *Der unendliche Mangel an Sein. Schellings Hegelkritik und die Anfänge der Marx’schen Dialektik*, 2., stark und überarbeitete Auflage. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Freud, Sigmund. 1969/1915. *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*. U Sigmund Freud. Studienausgabe. Frankfurt am Main: Fischer Verlag, Bd. I (11. Vorlesung: „Die Traumarbeit”), 178–189. – Sigmund Frojd (1984/1915), *Uvod u psihoanalizu*, u: Sigmund Frojd, *Odabrana dela* 1–8, Novi Sad: Matica srpska, Sv. 2 (11. predavanje: „Rad sna”), 158–169.

- Green Whitcomb, Caroline. 2020. „Review of Slavoj Žižek (2020). *PANDEMIC! Shakes the World*.“ *Postdigital Science and Education* 2:1020-1024.
- Harris, Henry S. 1983. *Hegel's Development: Night Thoughts (Jena 1801-1806)*. Oxford: Oxford University Press.
- Hegel, G. W. F. 1971. Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie III, u: Werke in zwanzig Bänden, Bd. 20, Frankfurt am Main: Suhrkamp: 314. [Usp. Hegel, G. W. F. (1975), *Istorija filozofije* III, Beograd: BIGZ: 415 (prev. N. M. Popović).]
- Hegel, G. W. F. 1977. *Phenomenology of Spirit*. Oxford: Oxford University Press.
- Hegel, G. W. F. 1983. *Hegel and the Human Spirit*. A translation of the Jena Lectures on the Philosophy of Spirit (1805-6) with commentary by Leo Rauch. Detroit: Wayne State University Press.
- Hegel, G. W. F. 1970. *Phänomenologie des Geistes*. Werke in 20 Bänden. Hrsg. E. Moldenhauer und M. Michel. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag (Bd. 3).
- Hegel, G. W. F. 1986. *Enzyklopädie der Philosophischen Wissenschaften I*. Werke in 20 Bänden. Hrsg. E. Moldenhauer und M. Michel. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag (Bd. 8).
- Hegel, G. W. F. 1987. *Jenaer Systementwürfe III*, Hamburg: Felix Mainer Verlag. (Englesko izdanje: G. W. F. Hegel (1986), *The Jena System, 1804-1805, Logic and Metaphysics*, Translation edited by John W. Burbidge and George di Giovanni. Toronto: MacGill-Queen's University Press.)
- Hegel, G. W. F. 1991. *Elements of the Philosophy of Right*. Oxford: Oxford University Press.
- Hegel, G. W. F. 2009. *Lectures in the history of Philosophy 1825-6*. Oxford: Oxford University Press.
- Herberg-Rothe, Andreas. 2002. „Die Umkehrungen Hegels im Marxismus. Methodologie und politische Theorie.“ Pp. 128-151 in *Jahrbuch für politisches Denken 2002*, edited by K.G. Ballestrem, V. Gerhardt, H. Ottmann und Martyn Thompsen. Stuttgart: J.B. Metzler, Stuttgart.
- Jakobson, Roman. 1971. „Two Aspects of Language and Tho Types of Aphasic Disturbances.” Selected Writings Vol. II. Word and Language. Berlin: De Gruyter Mouton.
- Lacan, Jacques. 1966. „La chose freudienne ou Sense du Retour à Freud en psychanalyse.“ Pp. 401-436 in *Écrits* Paris: Éditions du Seuil. Vidi također Žak Lakan. 1983. „Frojdska stvar ili smisao povratka Frojdu u psihoanalizi”. Str. 111-148 u *Spisi*. Beograd: Prosveta.
- LSJ (H. G. Liddle, R. Scott, H. S. Jones), *A Greek-English Lexicon* (online), Sub voce παράταξις. http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0057%3Aalphabetic+letter%3D*p%3Aentry+group%3D51%3Aentry%3Dpara%2Ftaxis (pristupljeno 15.11.2023.)
- Marche, Stephen. 2019. „The 'Debate of the Century': What Happended when Jordan Petersen Debated Slavoj Žižek?” *The Guardian*, 20. April 2019. <https://www.theguardian.com/world/2019/apr/20/jordan-peterson-slavoj-zizek-happiness-capitalism-marxism>
- Marx, Karl. 1979. „Prilog kritici Hegelove filozofije prava. Uvod”. Str. 127-137 u *Glavni radovi Marxa i Engelsa*. Zagreb: Stvarnost.
- Marx, Karl. 1976. „Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie. Einleitung.” Pp. 378-391 in *Karl Marx/Friedrich Engels – Werke*. Berlin/DDR: Dietz Verlag.
- Marx, Karl. 1994. „A Contribution to the Critique of Hegel's Philosophy of Right: Introduction.” Pp. 57-70 in *Marx: Early Political Writings*, edited by J. O'Malley. Newcomb Livraria Press.

- Marx, Karl. 1962. *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie*. Erster Band, Berlin: Dietz Verlag (MEW Bd 23).
- Marx, Karl. 1995. *Capital I*. Afterword to the Second German Edition 1873, u: *Capital. A Critique of Political Economy*, Vol. I, Moscow: Progress Publisher (first published 1887), translated by Samuel Moore and Edward Avening, edited by Friedrich Engels.
- Mikulić, Borislav. 2013. „Perverzija i metoda. Žižekova 'platonska ljubav' za film, dijalektika egzemplifikacije i katastrofa psihoanalize u kinematičkom diskursu filozofije.” *Filozofija i društvo* 24 (1):381-422. (Takoder *Diskursi znanja. Studije iz epistemologije znanja, medija i jezika*. Zagreb: FFpress, 2017, 183–226.)
- Mikulić, Borislav. 2017. „Osjetilna izvjesnost i jezik: Hegel, Feuerbach i jezični materijalizam”. Str. 144-181 u *Inačice materijalizma. Radovi drugog okruglog stola Odsjeka za filozofiju*, uredili B. Mikulić i M. Žitko. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Mikulić, Borislav. 2021. „Postskriptum. Filozofija i humanizam u doba korone: Kronika jednog debakla”. Str. 164-211 u *Čovjek ali najbolji. Tri studije o antihumanizmu i jedan postskriptum*. Zagreb: FF press. (Istovremeno u zborniku radova *Covid-19 u humanističkoj perspektivi*, ur. I. Katarinčić et al., Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku 2022, 91–163.)
- Oxford Dictionary. 2016. „Post-truth. The ‘Word of the Year 2016.’“ <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/> (pristupljeno 15.11.2023.)
- Oxford Dictionary. 2020. „Word of the Year 2020.” <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2020/> (pristupljeno 15.11.2023.)
- Schelling, F. W. J. 1985. *Ausgewählte Schriften in sechs Bänden*, hrsg. von Manfred Frank. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Schelling, F. W. J. 1993. *Minhenska propedeutika* (prijevod i predgovor Kiril Miladinov). Zagreb: Demetra.
- Schelling, F. W. J. 1996. *Berlinska propedeutika* (prijevod i predgovor Kiril Miladinov). Zagreb: Demetra.
- Sinnerbrink, Robert. 2008. „The Hegelian 'Night of the World': Žižek on Subjectivity, Negativity, and Universality.” *International Journal of Žižek Studies* 2 (2):1-21.
- Supple, Evan. 2020. „Review of S. Žižek, *Hegel in A Wired Brain*.” *Marx and Philosophy. Review of Books*. https://marxandphilosophy.org.uk/reviews/18554_hegel-in-a-wired-brain-by-slavoj-zizek-reviewed-by-evan-supple/ (pristupljeno 15.11.2023.).
- Taylor, Astra. 2005. „Žižek!” *Zeitgeist Films*.
- Žižek, Slavoj. 1999. *The Ticklish Subject: The Absent Centre of Political Ontology*. London: Verso.
- Žižek, Slavoj. 2003. „A Symptom – of What?” *Critical Inquiry* 29 (3):486-502.
- Žižek, Slavoj. 2004. „On Divine Self-Limitation and Revolutionary Love.” *Journal of Philosophy and Scripture* 1(2). <https://www.lacan.com/zizekscripture.htm> (pristupljeno 15.11.2023.)
- Žižek, Slavoj. 2006. *The Parallax View*. Cambridge; London: The MIT Press.
- Žižek, Slavoj. 2012. *Less Than Nothing. Hegel and the Shadow of Dialectical Materialism*. London; New York: Verso.
- Žižek, Slavoj. 2014. *Absolute Recoil. Towards A New Foundation of Dialectical Materialism*. London; Brooklyn: Verso.
- Žižek, Slavoj. 2016. *Antigone*. New York: Bloomsbury Academic.

Žižek, Slavoj. 2020a. *PANDEMIC! COVID-19 SHAKES THE WORLD*. New York; London: OR Books.

Žižek, Slavoj. 2020c. *Hegel in A Wired Brain*. New York: Bloomsbury Academic.

Žižek Slavoj. 2020b. *Sex and the Failed Absolute*. New York: Bloomsbury Academic.

Borislav Mikulić

MINERVA'S OWL IN THE NIGHT OF THE WORLD. HEGEL, SCHELLING, AND MARX IN ŽIŽEK'S 'GAY SCIENCE' OF THE PRESENT

Summary

Following Slavoj Žižek's reassessment that his critical analysis of the present global world is „closer to Hegel than to Marx” and, consequently, to dialectical materialism than to the historical one, I first present such a shift as a kind of re-reversal of Marx's turning of Hegel upside down in a series of materialistic Hegel-reversals from Althusser through Feuerbach back to Schelling. Against this background, I scrutinize Žižek's recent extensive references to Hegel's metaphor of the 'Owl of Minerva', in his three 2020 books dedicated to the 250th anniversary of Hegel's birth, with regard to, on one side, his three „formulas of reconciliation” (the religious, the political and the sexual) of the Absolute and actuality, and to related references in Žižek's earlier „Hegelian” books, on the other. As I argue, Žižek's idea of a „formula of reconciliation” substitutes Hegel's negative notion of the Present (*Gegenwärtiges*) for the speculative notion of the Real (*Wirkliches*), which is possible only if the moment of the True (*Wahres*) is omitted from Hegel's idea of Reality and if Hegel's metaphor of 'the dark night of Self' is identified with the pre-symbolic and pre-conscious true Self in the later Schelling. As a consequence, Žižek's new 'gay science' of parataxis — juxtaposing his own writing style with the allegedly paratactic structure of Hegel's dialectical thinking — unjustifiably bypasses Freud's lessons on the editorial work of dreams, on the one side, and falsifies the character of Hegel's dialectics, on the other. Eventually, it reaches only so far as to justify Žižek's excessive self-references and auto-narration and to disguise his ongoing tacit abandonment of his commitment to radical social criticism for the sake of enjoyment in the status of the best selling commodity in the capitalist publishing industry that needs „ever more Žižek” in order to produce yet more need for „more Žižek” as commodity.

Keywords

Hegel, Marx, Žižek, Owl of Minerva, the Real, radical criticism, dialectics vs parataxis, sexuality, publishing industry